A BUDAPESTI AG. HITV. EVANG.

FŐGYMNÁSIUM

ÉRTESITŐJE

AZ 1889/90-IKI ISKOLAI ÉVRŐL.

KÖZZÉTESZI

BÖHM KÁROLY

E. I. IGAZGATÓ.

BUDAPEST,

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1890.

REV 98

REV 2010

TARTALOM.

Lap

Herodotos keleti útja ... 1
Évi jelentés ... 31
A rendes kötelezett tantárgyak tanárai és az előadott tantárgyak rendje 36
A tanárok irodalmi működése ... 37
A tananyag és a tankönyvek kimutatása az egyes osztályokban ... 38
A főgymnasiumi tanulók száma ... 45
A főgymnasiumi tanulók névsora ... 45
Tanszerek. I. Könyvtár ... 51
II. Természetrajzi gyüjtemények ... 55
Egyletek ... 56
Kimutatás az 1889—90-diki érettségi vizsgáról ... 59
Figyelmeztetés ... 59

ORSZÁGOS PEDAGÓGIAI KÖNYVTÁR ÉS MÚZEUM

HERODOTOS KELETI ÚTJA.

Herodotos magyarázói közönségesen úgy vélekednek, hogy a történetírás atyja a perzsa birodalomnak több provinciáit látogatta meg azon időben, a mikor még szülővárosa, Halikarnassos a perzsa uralomtól el nem szakadt; felteszik, hogy ő mint perzsa alattvaló mindenesetre megtette azt a nagy utat, melynek nyomai művében itt-ott mutatkoznak. Miután valószínünek tartják, hogy Halikarnassos 449. Kr. e. szabadult fel Lygdamis kényuralma alól, valószínünek látszik az is, hogy Herodotos amaz útját ezen idő előtt megtette.

Ezen utazásnak végpontját is, valamint egynehány állomását is szokták, az író szavain indulva, meghatározni. Végpontjának tekintik Susa városát, illetőleg a közelében létezett Arderikkát, mely utóbbit, mint gondolják, akként írja le, a hogyan csakis autopsia alapján lehet; leírja továbbá Egbatanát, Media fővárosát, olyan formán, a hogyan az utazók az általuk meglátogatott nevezetes helyeket le szokták írni, hasonlóképen Babylonról is akként szól, mintha saját szemével látta volna. Legfőképen pedig azt szokták Herodotos utazásainak e részében kiemelni, hogy az egész utat Ephesostól Susáig ismeri és annak irányáról valamint hosszáról egészen pontos leírást ad, sőt hogy az ezen úttal egybekötött postát és állomásait is ismeri.

Mind ebben azonban egyet nagyon különösnek és az egyiptomi utazásával össze nem egyeztethetőnek találunk. Egyiptomról szólva, Herodotos ismételve és nyomatékkal felhozza, hogy ebben meg abban a városban megfordult, hogy a Niluson felhajózott a kataraktáig; sőt akárhányszor kiemeli, hogy hol és miféle papi személyekkel állott szóba, habár csak tolmácsok segítségével tehette. Ama nagy keleti útról szólva pedig sohasem állítja, hogy vagy az illető helyen megfordult volna, sem azt, hogy a bennlakókkal szóba állott volna. Ennek kell okának lenni, mert Herodotosnak az a szokása, hogy a hol csak lehet, dicsekszik azzal, hogy idegen földön megfor-

dult és hogy idegen emberekkel érintkezett. Ez az ok nézetem szerint nem lehet más mint igazságszeretete és lelkiismeretessége, és ez mindenesetre becsületére válik. A hol van reá alkalom, ott kellőképen kiemeli azt, hogy ő világlátott ember, de az igazság rovására sohasem teszi.

πολλῶν δ'ανθρώπων ἴδε ἄστεα καὶ νόον ἔγνω, — ezt el lehet róla mondani, de oly ravasz még sem akart lenni, hogy az általa meg nem látogatott helyekről azt állítsa, hogy ismeri azokat, vagy azt, hogy oly emberekkel beszélt, a kikkel tényleg nem érintkezett.

Különben nem is azért állítják magyarázói, hogy ő eme keleti utat megtette, mivel maga is azt említi, hanem emez utazást kimagyarázzák azon leírásokból, melyeket művében a nevezett városokról és a királyi útról közöl, tehát többet akarnak felőle tudni, mint ő maga.

Ez oknál fogva talán nem végezünk felesleges munkát, ha rendre megvizsgáljuk azon adatokat, melyek az író állítólagos keleti útjára vonatkoznak. Fel szabad ugyan tennünk, hogy ezen adatok olyan természetüek, hogy belőlük okvetlenül a keleti utat ki lehet magyarázni, még azon esetre is, ha Herodotos nem mondja is, hogy ő ezen utat megtette; de valószínűbbnek látszik, hogy ily következtetést nem vonhatunk sem az egyes adatokból, sem azoknak összeségéből.

Első sorban az ú. n. királyi útra vonatkozó adatokat fogjuk megvizsgálni; mert ha ezen útnak leírása csak autopsián alapul, akkor kétség sem férhet ahhoz, hogy Herodotos csakugyan Susa tájáig eljutott. —

Különös már az is, hogy ezen utat nem a perzsa történettel kapcsolatban, hanem egész más összefüggésben írja le. Midőn az ion lázadás megindítása után Aristagoras az európai helléneknél jár segítséget keresve, Sparta akkori királyát, Kleomenest is megkeresi az iránt, hogy eszközöljön ki segítséget az ázsiai hellének számára és bírja reá a spartaiakat, hogy háborút indítsanak Perzsia ellen; egyszersmind bíztatja azzal is, hogy Susat elfoglalják. Midőn ezen beszéd következtében azt kérdi Kleomenes, hogy mennyire van Susa a tengerparthoz, Aristagoras ezt neki egy térkép segítségével megmagyarázza, illetőleg Herodotos ezzel kapcsolatban az utat következőképen irja le.* Mindenütt vannak királyi állomások

* V. 52. kk.

(σταθμοί) és igen szép vendégfogadók (καταλύσεις); az egész népes és bátorságos vidéken megy keresztül; Lydián és Phrygián keresztül 20 állomás van és 94½ parasangos a hossza; Phrygia után következik a Halys folyó, melyen kapu van, melyen okvetlenül keresztül kell menni annak, a ki a folyón át akar kelni; nagy őrség is van rajta. Átmenve Kappadokiába és ebben Kilikia határáig utazva, talál az ember 128 állomást, az út hossza pedig 104 parasangos. Ezen a határon kettős kapun megy keresztül az ember és kettős őrség mellett halad el. Innen tovább utazva Kilikián keresztül három állomást találni, a parasangok száma pedig 15½. Kilikia és Armenia határa pedig egy hajózható folyó, melynek neve Euphrates. Armeniában van 15 állomás (σταθμοὶ καταγωγέων) és 56½ parasangos az út. Ezen (t. i. Armenián) négy hajózható folyó folyik keresztül, a melyeken okvetlenül át kell menni: az első Tigris, a második és harmadik egyformán (?? ὠυτός) neveztetik, pedig nem ugyanazon folyó és nem is ugyanazon helyről folyik, mert az egyik Armeniából, a másik Matienéből folyik. A negyedik folyó neve Gyndes, ezt valamikor Kyros 360 árokra osztotta szét. Ezen Armeniából Matiene földjére átmenve van négy állomás, ebből Kissia földjére átmenve van tizennégy állomás és 42½ parasangos a Choaspes folyóig, mely szintén hajózható és mely mellett Susa városa fekszik. Ezek az állomások összesen ugyanennyi vendégfogadó Sardeistől Susáig. Ha pedig helyesen meg van mérve a királyi út a parasangokkal, — a parasangos pedig kitesz 30 stadiumot, — akkor Sardeistől a Memnonia nevű királyi palotáig van 13500 stad., 450 parasangos. Ha az ember naponta 150 stad. utat tesz, akkor 90 napig tart az utazás.

Így írja le Herodotos ama királyi utat; leírásában azonban hézag van, melyről bizonyosan nem tudni, hogy az ő hibájából eredt-e vagy a későbbi másolók okozták-e; az egész út hossza szerinte 450 parasangos, az állomások száma pedig 111; a mostani szövegben csak 813 állomás és 31 parasangos van említve következőképen:

Lydia- és Phrygiában	20 stathm.	94½ paras.
Kappadokiában	28 «	104 «
Kilikiában	3 «	15½ «
Armeniában	15 «	56½ «
Matienében	4 (?) «	??
Kissiában	11 «	42½ «
összesen	81 stathm.	313 paras.

A hézag úgy látszik Matiene és Kissia között, vagy Matienében magában van. Az a négy stathmos, mely a mostani szöveg szerint Matinében, illetőleg Armenia határától Kissia határáig van, nagyon is kevés, a parasangok száma pedig még nincs is említve. Tekintetbe veendő azon körülmény is, hogy Matiene nem is határos Kissiával, hanem hogy a kettő között még Mediát is kellett volna említeni, annál is inkább, mivel ennek fővárosát Agbatanát ismeri Herodotos. Jogosnak látszik tehát azon feltevés, hogy az író szavait e helyen rosszúl másolták le és hogy ebből keletkezett a hézag.

Ámde ezt másképp is lehet magyarázni. Nem szükséges a szöveg e helyén oly hézagot keresni, melyet a másolók hanyagsága okozott; megtörténhetett az is, hogy Herodotos maga, nem rendelkezvén az út egyes részeire vonatkozó számbeli összes adatokkal, hanem csak egész összeggel, kénytelen volt, talán későbbi pótlás reményében, azt a hézagot meghagyni. A szöveg maga, úgy a mint most van, nem szakadozott és így nem is látszanék rajta ama hiba, ha Herod. külön nem írta volna meg az egész út hosszát és az összes állomások számát. Ezenkívül tökéletesen egybehangzik a mostani szöveg azzal, a mit ugyanazon könyv 49. fejezetében olvasunk. Aristagoras t. i. előadja Kleomenesnek, hogy Armenia után következik Matiene és ezután Kissia, tehát épen úgy adja elő, a mint azt Herodotos később leírja, ugyanaz az a hiba, vagy jobban mondva ugyan az a hézag mutatkozik Aristagoras szavaiban. Itt azonban semmi nyoma sincs annak, hogy valamit elhagytak a másolók, a midőn Matienét Kissiával teszik határossá. Ha itt nincsen hézag, akkor az 52. fejezetben sincsen, vagy ha e fejezetben van, akkor a 49-dikben is azt kell feltételezni, a mire ugyan okunk nincsen.

A hiba ennélfogva csakis Herodotostól eredhet, magyarázata pedig az, a mint már feljebb említettem, hogy a királyi útra nézve nem rendelkezett az összes adatokkal.

Ebből pedig világosan kitünik, hogy azt a királyi utat Herodotos maga nem járta be, különben az ő úti jegyzetei bizonyosan pontosabbak lettek volna. De nincs is amaz 52. és 53. fejezetben legkisebb nyoma sem annak, hogy ezen út leírása autopsián alapul; oly száraz, oly egyszerű az, mint akár a Tabula Peutingeriana vagy valamelyik Itinerarium, sőt az utóbbiak közül akármelyik pontosságra jóval többet ér Herodotos feljegyzéseinél, vagy helyesebben lehet azokból oly útleírást készíteni, mely a Herodotosét jóval felülmúlja. Helyes ennélfogva Bährnek erre vonatkozó jegyzete: «itineris

descriptio ..... maximam certe partem fluxisse viditur ex itinerariis mercatorum, quos ab Ioniæ urbibus ad interioris Asiæ tractus ad Babylonem usque et Susa certa quadam via proficisci solitos Noster consuluit ...»

Hogy ezen utat különben is maga nem mérte meg, azt kitünik saját szavaiból: Εἰ δὲ ὀρθῶς μεμέτρηται ἡ ὁδὸς ἡ βασιληΐη κτλ, — ez csak azt teszi, hogy az út megméretett, t. i. parasangok szerint, de semmiesetre nem jelentheti azt, hogy Herodotos maga mérte meg; ha ezt akarta volna kitenni, akkor mindenesetre azt írta volna: μεμέτρηταί μοι, a mi azonban korántsem azt jelentené, hogy az utat bejárta.

Még egy körülményt kell e dologban Herodotos szavaiból idéznünk. Szerinte négy hajózható folyó található Armeniában; az első a Tigris, a negyedik a Gyndes, a második és harmadiknak neve azonos, pedig a két folyó nem azonos. Az kétséget nem szenved, hogy eme két folyó nem lehet más, mint a nagyobb és kisebb Zabatos,* de nem értjük azt a különös módot, a mely szerint Herodotos a két folyót megemlíti: akként t. i., hogy nem nevezi meg. Többen ugyan azt állították, hogy a Ζάβατος szó kimaradt a másolók hibájából a mostani szövegből és hogy az ebben lévő ὠυτός helyett azt kellene olvasni. Meglehet, hogy ez helyes, de mindenesetre nem bizonyos; sőt mint Bähr megjegyzi, a második ὠυτός a szövegben az elsőre vonatkozik, s így ez a szövegből semmiesetre sem maradhatna ki, és e szerint még bajosabb feltenni, hogy épen a Ζάβατος-t hagyták ki a másolók. De ha ezt mégis megengedjük, azért van a folyókra nézve azon igen fontos megjegyzésünk, hogy Herod. ezeket Armeniában keresi, holott Assyriában voltak, ép úgy mint a negyedik folyó, a melyet Gyndesnek nevez, és mely szerinte Matienében van. E tevedés mindenesetre nem a mellett tanuskodik, hogy Herodotos az útnak azon részét, a melyen a folyók iránt tudakozódhatott, megtette, hanem inkább azt mutatja, hogy oly embertől vette tudósítását, a ki nem törődött az olyan haszontalan dologgal, a minő két assyriai folyónak a neve.

A királyi úttal, úgy látszik, összefügg a királyi posták intézménye, az *angareion*. Ezt Herodotos akként írja le, hogy bizonyos távolságban egymástól lovak és lovasok vannak felállítva; a távol-

* l. Bähr és Rawl. e fej.-hez.

ság akkora, hogy egy lovas megteheti egy nap alatt azt az utat s a hireket úgy viszik a lovasok, hogy az első átadja τὰ ἐντεταλμένα a másodiknak, ez meg a harmadiknak stb.[1] Herodotos azonban azt az egyet mellőzi, a mi nélkül ilyen lovaspostát képzelni sem lehet, t. i. az állomásokon létező épületeket; nem veszi tekintetbe, hogy ily épületeknek okvetlenül kellett létezniök, és hogy ezek csakis a feljebb leírt σταθμοί lehettek; mert annyi élelmességet csak várhatunk a perzsáktól, hogy a lovaspostát azon úton állitják fel, a mely állami felügyelet alatt állott és azon állomásokat rendelik számára, a melyek úgyis amaz út hosszában megvoltak. Ha Herodotos ennek az útnak csak egy részét bejárta volna, akkor okvetlenül észre kellett venni, hogy postai szolgálatra is vannak rendelve az állomások és vendégfogadók, és így el sem is mulasztotta volna azt megemlíteni vagy azon a helyen, a melyen az útról szól, vagy azon, a melyen a postát írja le.

Az út Susáig vitt, s e város közelében volt a perzsa királynak egy σταθμός-a, melynek neve Arderikka. Ez 210 stadiumnyi távolságban van a fővároshoz és 40 st.-ra egy nevezetes forráshoz, melyről utóbb lesz szó. A stathmos (jószág?) arról nevezetes, hogy ide telepitette Dareios az eretriaiakat, kiket Datis foglyokul vitt a király elébe, és ezek, úgymond Herodotos, «az én koromig ezt a földet bírják, megőrizvén régi nyelvöket.»[2] De e vidék nemcsak erről nevezetes, hanem a forrásról is, melyben háromféle van, mert földi szurkot, sót és olajat merítenek belőle a következő módon. Merítenek kútostorral, de vödör helyett bőrtömlő van hozzákötve, ezt alá buktatják és ezzel merítenek s azután kiöntik egy víztartóba. Ebből egy másikba bocsáttatván háromfelé válik. A szurok és a só azonnal összeáll, az olajat pedig összegyűjtik edényekben és azt a perzsák rhadinakának nevezik, fekete ez és igen erős a szaga.

Magáról a forrásról csak azt kivánom megjegyezni, hogy az ú. n. naphta-forrás, mely Rawl. H. szerint a mai Kir-Ab-ban keresendő, 300 stadiumnyi távolságban Susától.[3] Meglehet, hogy igaza van az angol tudósnak abban, hogy a Kir-Ab-ban lévő naphta-forrás azonos azzal, a melyet Herodotos leírt; de abban bizonyosan téved, hogy

[1] VIII. 98.
[2] VI. 119.
[3] Journ. of the R. Geogr. Soc. IX, p. 94.

Herodotos maga fordult meg e helyen. Ezt sem a forrás leírása, sem az eretriaiak nyelvére vonatkozó megjegyzésből nem tünik ki. A forrás valamint a kút leírásába nincsen semmi a mi autopsiára vallana; a ki valaha gémes, ostoros kutat látott, vagy a kinek ilyen kútat szóval magyarázták, az máskép, mint a hogyan Herodotos, nem is szólhat róla, és a mit inkább epikus stilusának lehet tulajdonítani, azt magyarázói ez esetben autopsia eredményének veszik. De nem is olyan nagyon sikerült ama forrás leírása, mert épen az nincsen elmondva benne, a mi legérdekesebb, hogy miképen válik külön a földi szurok a sótól, és e kettőtől az olaj. Nekem úgy látszik, hogy Herodotos még téved is e dologban, midőn azt állítja, hogy só is van a forrásban; tudtommal a naphta-forrásokban nincs is só, tehát ezt nem láthatott Herodotos akkor sem, ha ott volt. Különben nem is volna oka, hogy miért tette volna meg külön az utat ezen forráshoz; ha már valamit meg akart tekinteni Kissia földjén, akkor már csak érdemes lett volna Susát megtekinteni, valamint az abban lévő királyi palotát; ezt a várost pedig nem látta, nem is úgy beszél róla mint a ki látta.

De másért minek is tett volna meg akkora utat? Hogy egy petroleum-forrást megnézzen? Vagy, hogy a fogoly eretriaiakat meglátogassa? Susa kedveért nem vállalta magára a hosszú út fáradalmait, a forrás kedveért sem, tehát csakis az eretriaiakat kivánta felkeresni. De mit is mond ezekről? Csak azt, hogy hova telepítette őket Dareios, hogy az ő idejéig bírják ama földet, és hogy nyelvöket híven megőrizték. Többet nem tud róluk mondani, és épen ezért kár volt őt idáig utaztatni, — ha ugyan szavaiból azt szabad kideríteni, hogy az eretriaiakkal beszélt. A kikkel ő beszélt, ἐς λόγους ἦλθεν — azokról ki is jelenti azt, nem bízza az olvasóra, hogy maga találja el; s miután nem dicsekszik azzal, hogy ama szerencsétlenül járt hellénekkel szóba állt, felesleges is azt ráfogni. Hallotta valakitől, valószínűleg kereskedőtől, — semmi esetre sem touristától, — hogy hová vannak telepítve az eretriaiak, mennyire esik Arderikka Susához, s hogy még megtartották azok ősi nyelvöket; fel is használta szokásához képest ezen egynehány adatot kellő helyen — és azt magyarázzák ki belőle, a mi Herodotos esze-ágában sem fordult meg.

Ennélfogva a történetíró keleti útját kissé meg kell rövidíteni. Miután szavaiból nem tünik ki, hogy Susáig, illetőleg Arderikkáig jutott, azt a helyet kell keresnünk, mely a királyi út mentén leg-

közelebb esik Susához, — t. i. a Herodotos által felemlített helyek közül. Ez pedig Agbatana.

E városról azon alkalomból szól, a midőn a médek történetét előadja. Építője szerinte Deiokes, kit igazságossága miatt választottak a médok királyokul. A város úgy lett építve, hogy mindenik körfal a megelőzőnél csak ormával magasabb. Ezzel egyezik a hely fekvése is, mert ez domb. A körök száma hét, a legutolsóban van a királyi palota és a kincstárak. A legnagyobb fal (kör) pedig körülbelől akkora, mint az athenei fal (azaz a külső fal kerülete körülbelül akkora, mint az athenei fal kerülete).

Az első falnak orma fehér, a másodiké fekete, a harmadiké vörös, a negyediké kék, az ötödiké narancs szín. Ekként minden körnek ormai meg vannak festve. A legutolsó kettő közül az első meg van ezüstözve, a másik meg van aranyozva.[1]

Ez oly pontos leírása Agbatana városának, hogy erre csak azt mondhatták, hogy Herod. autopsia után adja. Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a leírást.

Ama város dombon épült és pedig meglehetős szabályosnak kellett e dombnak lenni, melynek közepén a vár állott, lejtőin pedig a körfalak. Csakhogy a mai *Hamadan*, melyet még Kiepert is a régi Agbatanával azonosnak tart, nem hegyen épült város, hanem hegység lejtőjén fekszik, habár fennsíkon.[2] Rawlinson ennélfogva a mai Hamadan helyén a *későbbi* Agbatanát gondolja találhatni, holott a *régi*, Herodotos által leírt város éjszakabbra feküdt, a mai Takht-i-Suleiman helyén, melynek dombja olyanforma, a minőnek Herod. leírja.[3] De látni való, hogy az angol tudós Herodotosra való tekintetből nem akarja Hamadant Agbatanával azonosnak tartani és azért nézetéhez nem igen lehet ragaszkodnunk. Nincs is semmi más ok azt feltenni, hogy két különböző Agbatana volt *Mediában;* az tudva van, hogy Her. szerint Syriában is volt egy Agbatana, az, a melyben Kambyses meghalt. Ha pedig a közönséges felfogást helyeseljük, akkor Her. autopsiája mellől el kell állanunk, mert mint mondva volt, a mai Hamadan helye nem olyan, a minőnek Herod. leírja.

[1] I. 98.
[2] Lehrb. d. A. Geogr. p. 69.
[3] Herodotos I. p. 227. s.

De a falak ormainak száma és színe sincs autopsia alapján leírva. Felette gyanús a hetes szám, a mely a régiek által ismert hét bolygó számának felel meg; de a színek szintén a bolygók színe, csakhogy a sorrend eredetileg nem az, a melyet Herod.-nál olvashatunk, hanem a következő: fekete (Saturnus), narancsszín (Jupiter), vörös (Mars) arany (Nap), fehér (Venus), kék (Mercur), ezüst (Hold). Azért Rawl. méltán megütközik abban, hogy Herod. a város hét falának hétféle színt tulajdonít, pedig ez a tudós nem szeret Herod. adataiban kételkedni. De különben is, nem tekintve azon hetes számot s a bolygók színeit, már ki jöhetett volna azon gondolatra, hogy a város falait hétféle színre festesse? Hiszen ez valóban nevetséges látvány lehetett a falak ormait befesteni, mintha ezek játéknak rendeltettek volna. Még hozzájárul, hogy aranyozva és ezüstözve is volt egy-egy fal orma. Ha azt beszélné Herodotos, hogy a királyi palota belől ezüsttel és aranynyal volt beborítva, hogy az oszlopok aranynyal, ezüsttel voltak diszitve, akkor ez hihető volna, de a várost környező falakról ilyesmit mondani, az túlzás. Bizonyosan nem is ezekről szólt eredetileg ez a tudósítás, hanem a királyi palotáról, illetőleg ennek falairól, ezek lehettek nem csak különböző színekkel díszítve, hanem aranynyal s ezüsttel is beborítva. A szájról-szájra szálló hagyomány pedig egyre túlozván a dolgot, végtére a város falait ékesítette azon színekkel, melyek csak a királyi palotában ragyogtak; olyan falakat Her. nem láthatott, ha még oly szépen írja is le.

De nem tekintve a színeket, már magok a falak is nagyon különösek lehettek, ha ugyan olyanok voltak, a minőknek Her. leírja. A legnagyobb külső körfal, szerinte akkora volt, mint Athen körfala, tehát a themistoklesi fala, melynek terjedelmét csak egy nehány év óta lehet pontosan meghatározni. A Curtius-Kaupert-féle atlaszban a város falának kerülete 33 st., nem pedig 40, mint Kiepert * állítja; 7 stádium különbség ilyen csekély összegeknél nagy szám. Ezen fal által kerített területnek átmérője valamivel több lehetett 10 st.-nál, s e szerint az agbatanai belső falak még stadiumnyi távolságban sem lehettek volna egymástól, vagyis más szóval, a város területe öt *köralakú* részre és egy belső a királyi várat magába foglaló körre oszlott, mely részeket egymástól falak különítettek el.

* i. h.

A keleti királyok önkénye az ó korban sok olyasmit hozott létre, a mi alattvalóiknak pénzébe, idejébe, sőt vérébe került, de azt már nem hihetjük, hogy valamelyikök, hozzá még csak egy kis királyság fejedelme, minő Deiokes volt, oly haszontalan és képtelen dologra adta volna magát, a minő a Her. által leírt városnak kellett volna lennie.

Képzeljünk csak olyan várost, a melyben nem közönséges utczák voltak, hanem vagy ötven ölnyi távolságban falak, melyek egyébre nem szolgálhattak, mint a közlekedés megakasztására, még akkor is, ha azokon minden keresztutcza irányában kapuk voltak is. Az ilyennek legfeljebb hadászati czélja lehetett, illetőleg a város védelmére szolgálhatott ellenséges támadás esetében. Csak az a különös, hogy az egész ókorban hasonló falat nem építettek. Azt ugyan megtették, hogy a városok könnyebben hozzáférhető részeit kettős, sőt háromszoros fallal kerítették el, de nem az egész várost, illetőleg várat, hétszeres fallal. Nem vonható kétségbe, hogy Agbatana a viszonyokhoz képest nagyon meg volt erődítve, sőt meglehet az is, hogy egyes részeit többszörös fal védelmezte, de hétszeres fal bizonyára felesleges munka lett volna.

Tehát ebben is, a mit a falakról beszél Her., nem láthatni egyebet túlzásnál, melynek az lehetett az alapja, hogy Agbatana csakugyan gondosan meg volt erődítve, talán többszörös fal által, s ebből a hagyomány egész hét falat csinált és Her. azt bona fide el is hitte, már csak azért is, mert igen feltünő és nevezetes dolog volt, a minő a hellének között elő nem fordult. Az, a ki neki erről a csodavárosról regélt, megmondhatta azt is, hogy Agbatana területe akkora mint Athéné, sőt azért, mert Athént hasonlította össze ama mediai várral, valószínű, hogy épen Athénben hallotta Her. ama csodadolgokat. Athén megemlítése azonban, valamint Agbatana pontosnak és hitelesnek látszó leírása azt hitette el az olvasókkal, hogy Her. maga látta azt a csodavárost, pedig ha az ember még a legjobb indulattal van is a történetíró iránt, kénytelen, közelebbről vizsgálva ama leírást, bevallani, hogy olyan város, olyan falakkal, olyan színű ormózattal igen szépen illik a keleti mesékbe, de nem történeti műbe. Miután pedig ezen kívül Her. nem is állítja, hogy ő maga látta Agbatanat, nem is szükséges feltenni, hogy ő azt az olvasóval el akarja hitetni.

Agbatanáig tehát nem jutott Her., de nem lehetetlen, hogy Assyriában, sőt Ninivében is megfordult; csak azt kell keresnünk,

hogy van e arra nézve bizonyítékunk. Ugy látszik, hogy van. Tudjuk, hogy Herod. a meglévő művében az Ασσίριοι λόγοι-ra is hivatkozik,* mely munkája azonban nincsen meg. Nem ide való dolog hosszasan kutatni, vajjon megírta e tényleg ezt a művet, s hogy elveszett-e, vagy hogy csak szándéka volt-e megírni; de röviden mégis meg kell e sokat bolygatott kérdést beszélni, mivel Her. utazásaival összefügg.

Úgy vélekednek sokan, hogy Her. ama kitétel alatt külön művet ért, és azok arra hivatkoznak, hogy az író Ninive elfoglalása történetének, valamint a babyloniai királyok neveinek közlését igérte, pedig egyikről sem szól nagy művében; ebből azt következtetik, hogy ezekről külön az assyriai történetben szólt. Másrészt azt veszik tekintetbe mások, hogy Aristotelesnek egy kétes olvasású helyén kívül az «assyriai történet» nem említtetik, tehát nem is létezett e mű soha.

Ha Her.-nak csak szándékában volt is, külön az assyriai történetet megírni, akkor e szándéka azt bizonyítja, — legalább Stein szerint — hogy ő Assyriában volt; pedig azt kell tekintetbe vennünk, hogy Her. *Assyria* alatt *Babyloniát* is érti,* és hogy a *babyloniai* királyokról is az assyriai történetben akar szólni. Ennélfogva az assyriai történetre való hivatkozás azt bizonyítaná, hogy Babyloniában megfordult, — a miről majd utóbb lesz szó, — de nem hogy Assyriában. Mit is keresett volna Assyriában. Stein tudja, hogy megnézte Ninive romjait, pedig e város, mely vagy 150 évvel azelőtt elpusztult, nem igen érdekelhette romjaiban az írót, legalább nem annyira, hogy odautazott volna. Más volna, ha csak azon keresztül utazott volna, teszem Agbatana felé; ez esetben Ninive romjait is megtekinthette volna.

Más bizonyíték is van azonban arra, hogy Her. Assyriában, illetőleg Niniveben megfordult. A Moeris taváról szólván, megemlíté, hogy feltűnt neki, hogy e tóból kiásott földet seholsem látja; e felől kérdezősködvén, megtudta, hogy azt elhordták és azt el is hitte. Mert tudta λόγῳ, hogy Ninosban, az assyrok városában hasonló történt. Itt t. i. Sardanapallos király kincseit földalatti üregen keresztül loptak el, az üregekből kikerülő földet pedig a tolvajok a

* I. 106. 184.

** V. ö. Her. I. 102 és 177-hez Bähr. jegyz.

Tigrisbe dobták.* — Azt nem akarjuk itt magyarázgatni, hogy nagyon furcsa dolog volna, ha Assyria földjén hallotta volna Her. azt a nevet, a melyet soha assyriai király nem viselt; mert ha valahol, akkor Assyriában tudhatták, hogy ily nevű király sohasem élt s Herod.-nak minden bizonnyal barbar nevet mondtak volna, a melyet az nagy tudománya bebizonyítására fel is jegyzett volna. De fontosabb ennél az, hogy Her. λόγῳ azaz *tudakozódás* útján tudta meg azt a dolgot. Ugyan hogyan értse ezt az ember? Úgy-e, hogy Herod. azt tudakozta Assyriában tartózkodva, hogy történt-e olyasmi dolog? Ezt csak nem mondhatta, mert így lehetetlen tudakozódni. Vagy nem is azt jelenti az a szó «Erkundung», hanem értesítes; ha így fogja fel Stein a dolgot, akkor meg nem bizonyít semmit. Mert, hogy ilyen meséről értesüljön, ezért kár lett volna Assyriába utazni, ilyesmit hallhatott akármelyik nagyobb phœnicziai kikötőben. Ha pedig arra is hivatkozik Stein, a mit Herod. az assyriai történetben írt, akkor ez nem egyéb mint petitio principii; nincs bebizonyítva, hogy Herod. ilyen történetet írt vagy csak akart is írni, tehát felesleges arra is hivatkozni.

Az Assyriában való tartózkodást illetőleg végre ugyanazt, a mit Agbatana és Susaban való utazásáról mondhattunk, kell ismételni, azt, hogy Her. tökéletesen hallgat arról, hogy Assyriában valaha megfordult volna.

Különben azokat tekintve, a melyeket Her. a tulajdonképeni Assyriáról szól, nem is olyan nagyon fontos, hogy ott volt-e valaha vagy sem. Sokkal fontosabb az a kérdés, vajjon a tágabb értelemben vett Assyriába, tehát Babylonba és Babyloniába vitte-e őt utazó kedve.

Babylonról és Babyloniáról terjedelmes leírást közöl I. 178—200-ig, és e leírás helylyel-közzel oly részletes és kimerítő, hogy feleslegesnek is látszik azt kutatni, hogy vajjon látta-e ama nagy hírű várost vagy sem. De mégis van okunk ezt tenni. Mint tudva van, Babylon egyik legfontosabb épülete volt Bel temploma, melyet Herod. is leír, mintha látta volna. E templomot azonban, Arrian igen hiteles adata szerint Xerxes elpusztította Görögországból való visszatértében, N. Sándornak pedig szándéka volt ezt újból felépíteni.** Arrian ezen adata, illetőleg ennek hitelessége nem kétes,

* II. 150.

** Arr. Anab. VII. 17.

mert ezen író oly forrásokat használt, melyek, részint directe, részint indirecte N. Sándor kortársaitól eredtek. Ezen szembeszökő ellenmondás, melyben a templomot illetőleg Herod. és Arrian van, arra jogosít fel bennünket, hogy kétségbe vonjuk vagy azt, hogy Herodotos volt Babylonban és mégis úgy írta le a templomot, mint meglévőt, vagy hogy N. Sándor kortársai és kisérői, nevezetesen Ptolomæos és Aristobulos nem látták e várost. Miután biztosan tudjuk, hogy a makedon király kisérőivel két ízben fordult meg ama városban, kénytelenek vagyunk abban kételkedni, hogy Herod. volt ott és pedig még akkor is, ha egyenesen és határozottan azt állítaná, hogy Babylonban járt.

Ennélfogva Babylonia és Babylon leírása egész terjedelmében kell megvizsgálni arra való tekintettel, hogy bizonyítanak-e annak egyes adatai az író babyloniai tartózkodása mellett.

Első sorban Babylon városáról szólunk, úgy mint Herod. azt leírta.*

Nevezetes már az is ezen leírásnál, hogy Babylont Assyria legfontosabb városai egyikének nevezi, s ennek következtében az ember még azon is gondolkodik, hogy nem-e *csak* Babylon és Babylonia leírások értette Ἀσσύριοι λόγοι alatt. Igaz, hogy olyasmiről akart szólni az assyriai történetben, a mi ama leírásban nincsen meg, és még az is igaz, hogy épen a kérdésben forgó szakaszban hivatkozik arra, a mit majd az assyriai történetben elő fog adni, t. i. a babyloniai királyokra; de Herod. máshol is igér olyasmit, a miről művében sohasem szól és nem is egy folytában készült műve, hanem darabonként, úgy hogy könnyen megeshetett rajta az, hogy az egyik darabban, arra hivatkozott, a mi, mint gondolta, a másikban megvan, pedig sem az egyikben, sem a másikban nem volt meg, hanem csak jegyzeteiben.

De ezt mellőzve, azt nézzük, hogy Herod. e várost látta-e vagy sem, t. i. saját szava után indulva. Azt mondja, hogy e város legszebben van ékesítve valamennyi város között «τῶν ἡβεῖς ἴδμεν», — *a melyet ismerünk.* — Az embernek eszébe jut az a homerosi, Odysseusra vonatkozó kitétel «πολλῶν δ'ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα», a mi csakugyan azt jelenti, hogy Odysseus sok várost *látott;* Her. pedig nem azt mondja, hogy ő *látta*, hanem hogy ismeri. Már pedig, a

* I. 178.

mi városokat látott, azokat ismeri is, de nem látott ő mindent, a mit ismert. Ha valahol, úgy itt lett volna alkalma kiemelni, hogy *látta* Babylont, és épen azért, mert ezt elmulasztja, nem is akarta azt az olvasóval elhitetni. E szerint csak a városról egybe állított adataiból lehet kimutatni, hogy járt-e ott vagy sem.

Babylont akként írja le, mint egy quadratikus, erős fallal kerített várost, melynek kerülete 480 stadium, azaz 12 fld. mf., területe pedig kilencz négyszög mértföld; de e nagy terület, mint közönségesen vélekednek, nem volt egész terjedelmében házakkal beépítve, hanem voltak ott kertek, szántóföldek stb., hogy még ostrom alatt is lehessen a falakon belül szántani, vetni, egy szóval, termeszteni. Különben, ha ez úgy nem lett volna, akkor e város lakosságának száma hihetetlen nagy lett volna, miután a házak Her. szerint három és négy emeletesek voltak.

A város védelmére szolgált egy roppant fal, melynek szélessége ötven rőf, magassága pedig 200 rőf volt, azaz 75, illetőleg 300 láb, ha csak közönséges, nem pedig u. n. királyi rőföt számítunk. A fal előtt széles és mély vízárok volt, melyből a falhoz szükséges építőanyagot vették. Megjegyzendő azonban, hogy a fal ily magasságban és szélességben még Herod. legőszintebb hívei előtt is lehetetlennek látszott, úgy hogy p. o. Kiepert nem a most említett számokat igtatja földrajza szövegébe, hanem csak 90 láb magas és 30 láb szélesnek írja le,[1] holott a hosszúságát Her. szerint határozza meg. Feltünő azonban az, hogy ily roppant építmények nyoma nem maradt; legalább Rawlinson H., a ki nem egyszer fordult meg Babylon területén és pontosan megvizsgálta a még meglévő romokat, így nyilatkozik: «No traces are to be recognised at the present day, of the ancient enceinte of Babylon, nor has any verification as yet been discovered in the native and contemporary records of the (apparently) exaggerated measurements of the Greeks».[2] Kiepert is a fal roppant tömegének eltünését abból tudja megmagyarázni hogy évszázadokon keresztül elhurczolták onnan az anyagot számos város építésére.[3] Oppert ellenben[4] az éjszaki és nyugoti fal némi nyomára vélt akadhatni, de csak annyiban, a mennyiben egyes omladékból

[1] I. h. p. 146.
[2] Hist. of Her. I. p. 298, n. 6.
[3] I. h. 147. l.
[4] Exped. scient. en Mesop. I.

álló halmokat ama falhoz számít, a mi nagyon kétes értékű felfedezés, azért ennek daczára csak azt állíthatjuk, hogy e fal, ha valaha ily alakban létezett, az archæologiai kutatás előtt eddigelé még ismeretlen.

De ne nézzük egyelőre a modern kutatásokat, hanem vizsgáljuk meg Her. adatait magokban véve.

Feltünő azokban már első tekintetre a városnak nagy terjedelme. Megengedve azt, hogy milliókra menő lakossága volt, mégis csak különösnek tetszik, hogy területe kétszer akkora volt, mint a mai London és Páris területe a hozzájuk tartozó külvárosokat is hozzá számítva. Lehet-e e körülményből azt következtetünk, hogy a lakosság is két akkora volt mint akár London akár Páris lakossága? Aligha, habár azt sem állíthatni, hogy Babylon területének csak egy része volt házakkal beépítve.

De azt kérdezzük, hogy mire volt akkora helyet oly roppant fallal körülkeríteni? Csakugyan azért, hogy ellenséges támadás alkalmából könnyebb legyen a védelem. De ne nézzük ezt a theoriát, hanem nézzük a tényeket, a melyek egészen mást bizonyítanak, azt t. i. hogy a város sokszor elfoglaltatott, daczára kertjeinek és szántóföldjeinek, annyiszor, hogy felesleges még csak egy nehány példákat is idézni. Különös dolog volna, ha ama régi babyloniai fejedelmek, kik évszázadokon keresztül folytatták a harczot Assyriával, be nem láthatták volna, hogy mily veszedelmes a fővárosukra ennek szerfelett nagy területe s hogy ennek védelmére rengeteg sereg kell; ez a sereg maga felemésztett volna többet mint a mennyi egy hosszú ostrom alatt a földeken teremhetett.

Ekként nagyon is kétes dolog, vajjon igaza van-e Herod.-nak a midőn a város területét akként írja, és nem is helytelen azon nézet, hogy már a fal hossza, a 480 stadium, túl megy a valóság határán.

Ha pedig magát a falat, ennek szélességét és magasságát veszszük tekintetbe, akkor még inkább csökken amaz adatok hitelessége és ezzel együtt annak lehetősége, hogy Herod. ilyen falakat látott. E falban annak méretei szerint körülbelül 30 millió köböl anyag volt beleépítve! — Elég legyen ezen számot ide jegyezni, annak bebizonyítására, hogy ilyen fal nem létezhetett soha, valamint az árok sem, mely előtte ki volt ásva.

Azonban, mint már feljebb említve volt, állították azt már mások is, hogy a falnak leírása túlozva van, de hogy ezen túlzás azt

mutatja, hogy Herod. nem látta egyáltalában Babylon falát, azt nem igen szokták meggondolni. Pedig annyi tisztességet fel kell tételezni az írónál, hogy a mit látott, azt csak úgy adja elő, a mint látta, és másrészt azt sem szabad tagadnunk, hogy egy háromszáz láb magas falat meg tud különböztetni egy 90 láb magasságútól. Tehát nem is ő, hanem az, vagy azok, kik e csodafalról beszéltek neki, hibáztathatók.

De nem csak a falról, hanem még az előtte ásott árokról is szükséges szólnunk. Engedjük meg egyelőre, hogy amaz csak 90 láb magas és 30 láb széles volt, akkor az árok is hasonló, habár valamivel kisebb lehetett; amazt az évszázadokon keresztül tartó pusztítás elhordhatta, de bizony az árkot nem hordhatta el semmi, de még be sem temethette. Ha az valaha létezett, akkor ennek nyomára okvetlenül kellett volna akadni, és ez oly bizonyos, hogy még a legkisebb kétség sem fér hozzá. Nem hogy egy 90, vagy mondjuk csak 60, vagy 50 láb mélységű, mértföldek szerént mérhető árok nem omolhatik be semmi körülmények között, még sokkal kisebb árkok is megvannak mai napig. Vessünk csak egy tekintetet az Euphrat és Tigris alsó folyása vidékét feltüntető térképekre,* mennyi árok látszik meg azokon, pedig ez mind csak csatorna volt hajdanában, nem pedig 50—60 láb mély sánczárok.

És a római időből hány ároknak nyoma maradt még ott, a hol évszázadokon keresztül művelték a körülöttük lévő földeket. Valóban csoda volna ha épen az a babyloni nagy árok úgy eltünt volna, mintha soha ott nem lett volna.

Tehát nem annyira a fal maradványainak hiánya, mint inkább az árok nyomainak hiánya bizonyítja kétségbevonhatlanul, hogy sem olyan fallal, sem olyan árokkal nem volt soha körülkerítve Babylon városa, a minőt Herod. — mint állítják — autopsia alapján ír le.

Herodotos azonban nem elégeli meg azzal az egy fallal, mely szerinte a városnak mintegy pánczélja volt, hanem azon kívül még többet is ír le.

Az Euphrates mindkét partján a város egész hosszában szintén téglából épített fal huzódott, úgy hogy a folyó partjához közeledni

* Trigonometrical Survey of a part of Mesapotomia: 1. From Hillah to the ruins of Niffer; 2. From Sheriat el Beytha to Tell Ibrahim.

csak azon kapukon lehetett, melyek e két falban az utczák végén voltak. Azt nem veszi észre H., hogy az ilyen fal képtelenség, mert szerfelett megakasztotta volna a folyón való közlekedést a mire oly nagy kereskedelmi városnak, minő Babylon volt, felette nagy szüksége volt; azt sem tekintette, hogy ilyen erős fal fenállása esetén, Kyros hiába ásatott volna új medret a folyónak, hogy a városban lévő kiszáradván, bemehessen ezen. Ha csakugyan így lett volna a folyó partja megerődítve, akkor teljesen lehetetlen lett volna, annak medrébe benyomulva a vízennyős, süppedős parton felkapaszkodni és így a falat megmászni.

Ezen parti falon kívül Herod. szerint[1] a város mindegyik felében külön még egy-egy fal volt, keskenyebb ugyan mint a külső, de nem sokkal gyengébb; az egyik a királyi palotát kerítette körül, a másik Bel templomát. Arról, hogy a két fal, ha nagyságra hasonlított a külsőhez, valóságos pazarlása a nehezen készíthető téglaanyagnak lett volna, nem szólunk, hanem csak a királyi palotáról és a Bel templomáról.

A palotáról Berossos[2] is szól, valamint Diodoros is.[3] Az első író szerint Nebukadnezar építette, ez utóbbi pedig, jobban mondva Ktesias, azt beszéli, hogy Semiramis *két* palotát épített egyiket a folyóhoz keletre, a másikat nyugatra. Tény az, hogy mind a palota, mind a Bel temploma a folyó balpartján állott;[4] igaz, hogy volt a jobbparton is egy kisebb palota, melyet Neriglissar épített, de ha csakis *egyet* ismert az író, vagy csak egyről hallott, akkor bizonyosan a nagyobbik volt ez, nem pedig a kisebbik. Ebben a részben helyesebb Ktesias adata, a ki mindkét palotát ismeri, habár mindkettőről azt képzelte, hogy Semiramis építtette.

Bel temploma, a mint Rawl. állítja, a palotához éjszakra feküdt, azon a helyen, melyet jelenleg «Babil»-nak neveznek az arabsok; a meglévő romnak hossza délen 219 angol yard, éjszakon 200, a mi körülbelül az egy stadiumnak megfelel, melyet Herodot említ. Egyébként nem lehet a mostani romot Herod. leírásával összehasonlítani, mivel annak csak alsó építménye maradt meg, emelete pedig nincsen; ekként meglehet, hogy ama leírás megfelel a való-

[1] I. 181.
[2] Fr. 14. ed. Müller.
[3] II. 8.
[4] L. Rawlinson H. a Herodotos-hoz. II. p. 570. kk.

ságnak. De ha ezt feltesszük is, abból korántsem az tünik ki, hogy Herod. maga látta a templomot. Azt már bizonyosnak vehetjük, hogy a chaldæusok, ha megengedték is, hogy idegenek megtekinthessék a templomot, aligha álltak rá arra, hogy profan szem az istennek szent lakhelyét is, a toronyszerű épület legmagasabb részét is, megtekinthesse. A templom külsejét pedig leírni, nem volt nehéz dolog, mert nem csak ez az egy volt ekként emeletekre osztva, hanem ilyenek voltak a babyloniai templomok egyáltalában.*

Kiemeli azonban Rawl. is, hogy ha «Babil» felel meg ezen templomnak, akkor Her. téved abban, hogy ezt az épületet is a folyó balpartjára helyezi; azt azonban nem akarja e tévedésből következtetni, hogy Her. nem látta Babylont, hanem felteszi, hogy csak abban van a tévedése, hogy a városon keresztül folyó sok csatorna közül egyet az Euphratesnek nézte és írta le. Ezen feltevés pedig épen nem egyezik Herod. szavaival, a ki épen azzal akarja kimutatni, hogy ismeri a folyót, hogy partját oly pontosan leírja. Pedig, a ki abban téved jegyzetei daczára, hogy két egymás közelében, de a folyó ugyan egy partján lévő épületet akként írja le, hogy az egyiket a folyó túlsó partjára helyezi el, de meg nem mondja, hogy melyik parton van, az nem írhat autopsia alapján. Mert az bizonyos, hogy ha maga látta volna ama két nagy épületet, melyről szól, okvetlenül megjegyezte volna azt is, hogy melyik épület van a jobb, és melyik van a balparton.

«De Bel nagy templomán kívül, — így folytatja Herod.** — még egy másik temploma volt ugyanazon kerítésen belül, a melyben Zeusnak nagy ülő alakú arany szobra volt, valamint asztal is, a szék és ennek alja aranyos volt; sőt mint a chaldæusok mondták, mindez 800 arany talentom. A templomon kívül arany oltár van; de van más nagy oltár is, a melyen a felnőtt állatokat áldozzák; az arany oltáron csak a szopós állatokat szabad áldozni. A nagyobb oltáron minden esztendőben 1000 talentomnyi illatos áldozatokat hoznak a chaldæusok, a midőn ezen istennek ünnepe van. Volt azon szentélyben (τέμενος) még azon időben egy 12 rőf magas szobor aranyból; én azt ugyan nem láttam; a mit a chaldæusok mondanak, ezt mondom. Erre a szoborra már Dareios Hystaspes fia vágyódott ugyan, de nem merte elvinni; Xerxes pedig elvitte és megölte

* V. ö. Perrot et Chipier Hist. de l'Art d. l'Ant. II. k. 379. kk. ll.
** I. 183.

a papot, a ki öt abban megakarta akadályoztatni. Ez a szentély (ἱρόν) tehát ekként van ékesítve.»

E fejezet talán még inkább mint a megelőző, mely Babylon általános leírását foglalja magában, azt látszik bizonyítani, hogy Her. csak azt írja le, a mit maga látott és hallott; ezért annak tartalmát szorosabban meg kell vizsgálnunk.

Azokra nézve, a miket Herod. e fejezetben említ, némi kételyünk van. A templom, melyet megelőzőleg írt le, Belnek temploma volt, de az isten szobra nélkül; mellette, közelében egy másik épületet látott Herod., mint közönségesen vélekednek, melyben megvolt Zeusnak nagy szobra, sőt még egy másik szobor volt ott valahol régebben. Valóban hihetetlennek látszik, hogy azt istenségnek szobra a főépületben, a hol állítólag néha meg is szokott fordulni, nem volt, hanem a melléképületben vagy épületekben, nem csak egy, hanem kettő; hozzá még mindkettő oly roppant értékű, hogy a hellenek legdrágább szobrai csekélységnek látszottak, ha művészileg sokszorta többet érték is. A babyloniai felíratok eddig erre nézve nem szolgáltatnak adatokat, de az assyriai királyok nem egyszer dicsekednek azzal, hogy az isteneknek templomokat építettek, de azt nem olvassuk sehol sem ama dicsekvő felíratokban, hogy egyik vagy másik király nem egy, hanem két nagy értékű arany szobrot állított volna fel isteneik tiszteletére. Azt ugyan kell tekintetbe venni, hogy Her. maga beismeri, hogy az egyik szobrot nem látta és hogy a chaldæusok, — ha ugyan beszélt velök, hazudtak neki egyet, de az is elég feltünő, hogy az isten szobra egy melléképületben volt elhelyezve.

Az sem látszik egészen helyesnek, a mit az oltárokról mond. Az egyik ugyan, a kisebbik, lehetett aranyos, de nem *aranyból* való; ezen azomban aligha áldoztak állatokat ha csak fiatalokat is, mint Her. állítja; bajos dolog volna, ilyen oltárt kellően tisztán tartani. A nagyobbikon pedig, melyen az áldozati barmok csontjai, hamu stb. összehalmozódott, aligha volt alkalmas arra, hogy illatáldozatokat hozzanak rajta; igen különös lett volna, ha a tömjén, myrrhus stb. szerek illata összevegyül az állati maradékok kiirthatlan szagával. Hivatkozhatunk e tekintetben a zsidó szokásra, kiknél külön egy oltár az égő áldozatokra és külön egy az illatos áldozatokra volt.* De ha ebben tévedt Her., azt talán annak lehetne tulajdonítani, hogy épen

* L. Riehm Bibl. Wört. b. «Altar» a.

akkor nem áldoztak, mikor Babylonban járt és hogy a chaldæusok magyarázatát félreértette. Ez azonban aligha fejthető meg ezen az úton: ha valakinek azt mondják, hogy az egyik oltár véres égő áldozatoknak való, a másik pedig illatos áldozatoknak, akkor ezt igen könnyen megjegyezhetni.

Van azonban Herodotos leírásában egy nehány olyan kitétel, melyek minden eddigi érveléssel szemben azt látszanak bizonyítani, hogy az író épen azt kivánja kiemelni, hogy, a miről szól, azt maga is látta. A Bel templomáról szólva, kiemeli, hogy az az ő koráig létezik — καὶ ἐς ἐμὲ τοῦτο ἔτι ἐόν; a Xerxes által elvitt arany szoborról megjegyezi, hogy ő maga azt nem látta, — ἐγὼ μέν μιν οὐκ εἶδον; de legfőképpen az figyelemre méltó, hogy a chaldæusokra hivatkozik: a mint a chaldæusok mondják, ὡς λέγουσι οἱ Χαλδαῖοι: — mondják ugyancsak ezek: — φασὶ δὲ οἱ αὐτοὶ οὗτω; az arany súlyát a chaldæusok mondták, — ὡς ἔλεγον οἱ Χαλδαῖοι, — hogy a szobrot elvitte Xerxes azt is azok mondták, τὰ δὲ λέγεται ὑπὸ Χαλδαίων, ταῦτα λέγω.

Ennél csak nem kell több bizonyíték arra, hogy Her. Babylonban volt és a chaldæusokkal beszélt! Csaknem úgy hivatkozik ő az idézett szavakban a chaldæusokra, mint Egyiptom leírásában az egyiptomi papokra, pedig azt csak nem tagadhatja senki, hogy ezekkel beszélt!

Helyes, — Her. hivatkozik a chaldæusokra, de nem egészen úgy, mint az egyiptomi papokra. Ezekről tudja minden egyes esetben, hogy mely istennek szolgái, amazokról pedig azt hiszi, hogy Bel papjai. Ez kétségkívül nem egészen helyes. A nélkül, hogy azon kérdés fejtegetésébe bele bocsátkoznánk, hogy kik voltak tulajdonképen a chaldæusok,* annyit bátran állíthatunk, hogy sohasem voltak ezek csakis Bel papjai, hanem egyáltalában egy magasabb műveltségű papi osztály, sőt az ó-testamentomi iratok szerint Babylonia lakosai. Azon másik, szintén ily nevű törzsről, melyet Strabo Armeniában ismer, nem is szükséges szólanunk.

Tehát téved Herod. abban, hogy a chaldæusok Belus papjai, és e tévedés annál különösebb, minél inkább ragaszkodunk ahhoz, hogy Herodotos ama papokkal beszélt.

Van azomban még egy dolog, a miben a chaldæusokra és az egyiptomi papokra való hivatkozás különbözik egymástól. Ezekről

* V. ö. Tiele, Lenormant, Babelon, Meyer müveit; Schrader Art. Chaldær, Riehm, szótárában.

szólva, akárhányszor említi Herod., hogy velök szóba állt, — ἐς λόγους ἦλθον —; a chaldæusokról pedig ilyesmit nem mond *egyszer* sem; pedig lett volna alkalma arra, hogy szokása szerint fitogtassa a chaldæusokkal való érintkezést. Ha nem tette, akkor volt reá oka, ilyen pedig csak egy lehet, az, hogy ő chaldæusokkal nem is beszélt soha.

Ezt a körülményt, hogy Herod. maga sem állítja, hogy ama papokkal szóba állt, nem lehet eléggé kiemelni, mert természete ellen lett volna ilyesmit elhallgatni, a mi a hellének előtt nagy hitelt szerezhetett adatainak. De másrészt az is kissé különös, hogy ő mégis csak a chaldæusokra hivatkozik, és pedig akként, mintha el akarta volna hitetni olvasóival, hogy csakugyan beszélt velök: λέγουσι, φασὶ οἱ Χαλδαῖοι, λέγεται ὑπὸ Χαλδαίων — ez mind oly kitétel, mely első olvasásnál azt hiteti el az emberrel, hogy Her. hallotta a chaldæusok beszédjét. Az bizonyos, hogy a mit ama kitétellel kapcsolatban elmond, azt a chaldæusok beszélték el, csak hogy nem neki, hanem másnak, a kinek volt alkalma ama férfiakkal találkozni és a ki tapasztalatait írásba is foglalta. Ilyen írásbeli feljegyzést használhatott Her., habár az ó-kor szokása szerint nem tartja szükségesnek azt megemlíteni. Arról sejtelmünk sem lehet, hogy ki lehetett ezen író; Hekatæosra azért nem lehet gondolni, mert töredékei között nincs egy sem, mely Ázsia belsejére, illetőleg az Euphrates és Tigris vidékére vonatkoznék. Mindazon által csakis írásbeli, és ennél fogva régebbi forrást kellett Herodotosnak e szakaszban használni.

Ez kitűnik ama két kitételből, melyet már feljebb idéztem; abból, hogy Bel temploma *az ő idejéig* is fennáll, és abból, hogy Zeus másik szobra megvolt *azon időben*.

Az első kitétel, καὶ ἐς ἐμέ kétes hitelűnek látszik azok előtt, kik Arriannak feljebb idézett adatát, hogy Xerxes elpusztította Bel templomát, igaznak elfogadják. Valóban nem is tehetünk egyebet, mint Arriannak, illetőleg Ptolemæosnak és Aristobulosnak hitelt adni és e szerint nem hihetjük, hogy ama templom Xerxes által nem lett elpusztítva. Ha Herod. szavait jobban megvizsgáljuk, az látszik belőlök, hogy volt oka, a miért erősen állította, hogy ama templom még áll; mert különben egészen szokatlannak látszanék, oly épületről, melyet H. mint még fennállót ír le, külön kiemelni, hogy még áll; ezt nem teszi, ha csak valaki kétségbe nem vonta, hogy amaz épület még megvan. De ugyanazon szavak azt is jelentik,

hogy a másik épület, a királyi palota, már nem létezett Her. idejében; mert különben vagy erről is meg kellett volna jegyezni, vagy a Bel templomára is semmi megjegyzést nem tenni. Ez azt is mutatja, hogy régebbi forrást használt fel Herod. a palotára és templomra vonatkozólag, olyant, a melyben mindkét épület fennállónak, épnek volt említve.

De ha nem akarjuk is ezt Herodotos szavaiból kimagyarázni, azért ama rövid kitételből csak az tetszik ki, hogy ama templom az író idejében meg fennállott, de korántsem az, hogy ő maga is látta. Arriannal szemben azonban még az sem valószínű, hogy a templom Herod. idejében még ép volt és hogy Herod., ha Babylonban volt is, azt még láthatta volna. Bizonyos, hogy valahogyan meghallotta, hogy a régi templom nincsen végkép elpusztítva, hogy ennek még egy része, talán a nagy toronynak alsó emeletei még állanak, és mivel a ἱρόν külső falai az érczkapúval még megvoltak, az írta, hogy a szentély még fennáll.

A másik kitétel: ἔτι τὸν χρόνον ἐκεῖνον. Azon összefüggésben, a melyben ez most van, ezen szavak nem illenek bele, mert Herod. semmiféle időre nem hivatkozott az előző fejezetekben. Mégis úgy magyarázzák, hogy *Kyros idejét* kell ama szavak alatt érteni, miután Babylon leírása Kyros történetébe van beleillesztve. De bajos volna ehhez hasonló kitétel ifyenféle használatát Her.-nál vagy akár melyik más írónál kimutatni. Herodot episodszerű toldalékjai egyáltalában úgy vannak megírva, hogy azokban hivatkozás, vagy vonatkozás a szöveg megelőző részeire nincsenek, vagy helyesebben mondva, az episodok magokban teljes egészet képeznek és ha a szövegből kivesznének, az által ennek összefüggése csakis nyerne. Hogy ez így van, azt első sorban Bauer A.* bizonyította be, úgy hiszem, kellőképen. De a másik magyarázata ama szavaknak, mely szerint Xerxes idejére vonatkoznak, sem fogadható el, mert így nem szokott okos ember beszélni, hogy «abban az időben» volt ez meg ez, ha vagy közvetlen előtte vagy utána nincsen kitéve, hogy mily időt ért alatta. Épen annyi okkal ezt is lehetne állítani, hogy Dareios idejére gondolt, mert e király neve a következő sorokban előbb van megemlítve, mint Xerxes neve.

Szerintem az «ἔτι τὸν χρόνον ἐκεῖνον» tollhiba Herod. részéről, a ki tudva, hogy mily időből való Babylonnak leírása, melyet for-

* Das Herod. Geschichtswerk.

rásul használt, akaratlanul arra az időre is gondolt, midőn Zeus szoborról írt, és e gondolatot eléggé érthetően ama szavakban fejezte ki. Hogy ezen ide nem való szavak megmaradtak a szövegben, habár Her. bizonyosan átolvasta művét, azon nem kell csodálkozni; van művében nem egy kitétel, mely felesleges és melyet bizonyosan törült volna, ha azt tökéletesen be tudta volna fejezni.

Ezzel kapcsolatban azt is fel kell említeni, hogy Her. ama Zeus szoborról úgy nyilatkozik, hogy ő azt nem látta, és e szavaiból is azt következtették, hogy a többit, a mit leír, látta. Ez épen nem helyes magyarázata az ő szavainak. Azt a szobrot úgy írták le a chaldæusok, hogy 12 rőf magas, tiszta aranyból való; ez hihetetlennek látszhatott akár melyik olvasó előtt, azért mondja, hogy nem látta, hanem csak azt mondja, a mit a chaldæusok beszélnek. Ez csak annyit jelent, mint mikor az első helyen említett Zeus szobor, asztal, szék stb.-re azt jegyzi meg, hogy súlya a chaldæusok állítása szerint 800 talentom. Értékre nézve a Xerxes által elhurczolt szobor többet ért 800 talentomnál, különben a király bizonyosan a másikat elvitette volna, és ha több értékű volt amaz, akkor igen helyesen tette Herod., hogy a chaldæusokra hivatkozott; mert máskép az ő honfitársai azt hihették volna felőle, hogy túloz.

Babyloniában való tartózkodása mellett azon körülményt is fel szokták hozni, hogy az író még ama tartomány egyik satrapáját ismerte, valamint ennek jövedelméről is bírt tudomással. E satrapa Tritantaichmes, Artabazus fia, s jövedelme naponként egy ezüsttel telt «*artabe*» volt, mely három *choinix*-szal több, mint egy attikai medimnos. Lovai is voltak neki, a harczi lovakon kívül, mén 800, kancza pedig 16,000. Indiai kutyái oly nagy számmal voltak, hogy négy nagy falu volt rendelve azoknak ételt szolgáltatni.*

Első tekintetre csakugyan úgy látszik, mintha ezen pontos számbeli adatokat csakis Babyloniában szerezhette volna Herod.; — de csakis addig, míg az ember pontosaknak tartja, közelebbi vizsgálat azonban arra vezet, hogy ezen adatokat hiteleseknek nem tarthatjuk.

Tritantaichmes jövedelme, úgy mond Her. naponként egy artabe ezüst volt, — mintha a perzsa birodalomban úgy mérték volna mérővel a pénzt! Pedig tudva van, hogy Darius király óta rendes pénze volt a perzsáknak, a dareikos és hogy ebben fizették a tartozó

* I. 192.

adójukat. A satrapa környezetéhez tartozó akár milyen hivatalnok bizonyosan nem így adta volna elő, hogy mennyi urának a jövedelme; úgy csak olyan ember beszélhetett, a ki a satrapa pénzügyeibe nem volt beavatva, de azt akarta mutatni, hogy tudja, mennyi a jövedelme.

Épen olyan beszéd az, mintha azt mondanák valakiről, hogy annyi a pénze, hogy mérővel méri, *dives, ut metiretur nummos*, mint Horatius mondja. De ha elfogadjuk is, hogy csakugyan azt akarta Her. bizonyos embere mondani, hogy naponta egy *artabe* ezüst volt Tritantaichmes jövedelme, akkor még kevesebbet ér az az adat. Az artabe, mint maga Her. mondja, egy attikai medimnos és három choinix, a mi körülbelől 55·8 liternek megfelel, és ennek értéke 750,000 frtnak felel meg. E szerint Tritantaichmesnek egy esztendőben, csak 360 napra számítva ezt, 270 millió frt jövedelme volt. Ez minden esetre nagyon szép jövedelemnek mondható, különösen, — ha tekintetbe veszszük, hogy a perzsa birodalomnak összes adója Darius alatt csak 14,560 talentom,* azaz körülbelől 29 millió frtra rúgott. Bizonyos, hogy a perzsa birodalomban olyan jó fizetéses állása senkinek sem volt, még magának a királynak sem!

De Herodotosból úgy látszik kitűnik az is, hogy mire kellett Tritantaichmesnek oly hihetetlen jövedelem; hiszen ő 16,800 lovat tartott és ezeknek tartása bizonyára rengeteg pénzébe került, és talán ezért kellett neki az a roppant jövedelem. De erre csak annyit mondhatni, hogy vannak és voltak gazdag urak, kik lovakra roppant pénzt költenek, de hogy valaha valakinek 16,000 ezer lova lett volna, ezt nem lehet elhinni. Ez a szám is annyira túlozva van, mint a jövedelem összege, és ezért nem hogy azt bizonyítaná, hogy Herod. Babyloniában volt, sőt inkább azt mutatja, hogy vele ezt is elhitették, mint azt, hogy a satrapa jövedelme naponkint egy artabe. Igaz, hogy Babyloniában is elhitethették vele az ilyen képtelenségeket, de a képtelenségek felemlítése semmi esetre nem bizonyíték arra, hogy ő Babyloniában volt, valamint az sem bizonyít e mellett, hogy még egy másik babyloni helytartót, Megapanost, megemlít.**

Hogy Herodot Babyloniában okvetlenül megfordult, azt a részleteket nem is tekintve, azon terjedelmes leírásból lehetne következtetni, melyben az író egymás után a föld termékeit, a hajók

* III. 95.
** VII. 62.

készítésének módját és a hajózást, a viseletet, a házasságkötést, a betegek és hallottakra vonatkozó szokást, a hierodulákat és végre az ichthyophagokat felsorolja. Első pillanatra csakugyan azt a benyomást teszi az olvasóra ezen leírás, hogy az másképen nem is készülhetett, mint az író személyes tapasztalatai alapján. Nem is lehet tagadni, hogy az egésznek színezete olyan, a minővel az autopsia alapján készült leírás szokott bírni, de ha az ember ezeket a fejezeteket * közelebbről megvizsgálja, nem talál bennök semmit a mit vagy másnak szóbeli előadása után, vagy írásbeli forrás nyomán nem lehetne megírni. Sőt vannak egyes dolgok, melyek inkább azt tanúsítják, hogy Herodot nem jól értesült, a midőn ezeket írta, azaz maga nem látta azokat. Ilyen az, a mit az Euphratesen használt hajókról beszél. Ezek szerinte bőrből valók, azaz bőrrel vannak kívül bevonva, és a folyam árjától vitetnek, ép úgy, mint a tutajok, de két ember által kormányoztatnak, a kik fenállva használják az evezőlapátot.

Épen abban van a lehetetlenség, hogy a hajókat a folyó árja viszi magával és mégis kormányozhatók; holott tudva van, hogy oly hajót, melyet más erő, mint csupán a folyó sodra visz, nem lehet kormányozni, és épen azért vannak a tutajokon nagy evezőlapátok, hogy ezekkel hajthassák azokat és ennek folytán kormányozhassák. Ha Herodot maga látta volna a hajókat az Euphratesen, okvetlen észre kellett volna venni, hogy azokat nem csak a folyó árja viszi, hanem hogy eveznek is rajtok.

De a hajók rakodmányára nézve is téved Herodot, a midőn azt állítja, hogy Armeniából bort szállítanak rajta. Pálmabor nem lehetett, mert az volt Babyloniában elegendő, szőlőbor pedig Armeniában épen nem terem.** Pedig Herodotos külön ki is emeli, hogy az Assyria felett lévő Armeniából jön ez a bor, úgy hogy nem lehet Mesopotamia felső vidékére gondolni.

Nagyon feltűnő továbbá, hogy Herodot azt ugyan említi, hogy minden babyloniai embernek van pecsétgyűrűje, σφρηγίς, de nem szól arról, hogy milyen volt ennek a formája, pedig ha Babylonban volt és ott látott ily pecsétnyomót, okvetlenül szemébe tűnik, hogy ez nem olyan, mint a minőt a hellének szoktak használni. Épen az a nevezetes, hogy a babyloniaiak nem pecsétnyomó gyűrűket,

* I. 193, 200.

** Rawlinson H. C. I. p. 317, 2. j.

hanem ú. n. hengereket használtak, melyekből ezer meg ezer van az európai muzeumokban. E hengerek oldalára volt vésve a tulajdonosnak és atyjának neve, valamint más megjegyzés, mely azt foglalta magában, hogy az illető bizonyos istenség szolgájának vallja magát.* Használni pedig úgy szokták, hogy a nedves agyagtáblán, mely iróanyagul szolgált, addig húzták, míg a rajta lévő jelek tökéletesen az agyagban lenyomattak. A ki csak egyszer látott ilyen pecsétet használni, az okvetlenül megjegyzi, hogy mennyire elütő ennek használata a hellénekétől, és bizonyosan leírja ha egyáltalában megemlíti a dolgot; ha pedig Herodotos, a ki épen az ilyen feltűnő, a hellen szokástól eltérő dolgokat szeret megjegyezni, nem szól róla, akkor bizonyosan meg is említi, hogy milyen a babyloniai pecsét és miképen használják. Herodotos, a ki azt elhallgatja, nem is látott babyloniai pecsétet.

Ezzel kapcsolatban az író azt jegyzi meg, hogy minden babyloniai embernek van «kézzel csinált» botja és minden botra van valami faragva, vagy alma, vagy rózsa, vagy liliom, vagy sas, vagy más valami. Rawlinson erre azt jegyzi meg, hogy épen a hengereken a babyloniaiak sokszor, de nem mindig vannak botokkal ábrázolva és hogy a babyloniai romokon sokszor oly díszítmények fordúlnak elő, melyek a botok végére lehettek illesztve. Nekem ez az egész megjegyzés nagyon különösnek tetszik. Azt hiszem, hogy ez inkább a hengerekre illik, mert ezek csakugyan mindig valami tárgygyal vannak ékesítve, a mint hogy ezt a szokás úgy kívánta és ezért azt gyanítom, hogy Herodotosnál itt tévedés, félreértés forog fenn. Ő azt olvashatta vagy hallhatta, hogy minden babyloniainak van botja és pecsétje, és hogy az utóbbi vagy egyik, vagy másik tárgy képével díszelgett, ő meg azt úgy értette, hogy a *bot* van ekként díszítve. Mert csakugyan sokkal nevezetesebb dolog, hogy a pecsétnyomók annyiféle alakkal voltak díszítve, mint az, hogy a botok végei ki voltak faragva.

Felette gyanus ezenkívül azon leírás is, mely a gabonára vonatkozik.** Azt olvassuk, hogy sem fügefa, sem szőlő, sem olajfa nem terem Babyloniában, a gabona azonban annyira díszlik, hogy kétszázszorosan, sőt háromszázszorosan fizet; a búza meg az árpa levelei még négy ujjnyi széles is. Az igaz, hogy termékeny földön a

* Rawl. p. 319, 5. j.
** I 193.

gabona egészen másképp díszlik, mint kopár vidéken, és ez feltünhetett már az ó-korban akárkinek, feltünhetett pedig annyira, hogy még a termékenységet túlozva írta le, mint pl. Herodot. Terem és termett Egyiptomban is gabona és pedig roppant nagy mennyiségben, kivált az ó-korban, és fel kell tenni, hogy a termékenység a mennyire annyira most is csak olyan, mint volt az ó-korban, de hogy 200-, sőt 300-szorosan fizetett volna, arról nem tudunk semmit. A babyloniai búza és árpa sem lehetett különb az egyiptominál és ezért lehetetlen, hogy úgy, mint Herodot állítja, 200—300-szorosan hozta volna be a vetőmagot. A milyen túlzás ez, olyan a másik is, hogy a levele négy ujjnyi széles volt. Ki látott valaha búzát vagy árpát akkora levéllel? Bizonyára senki, még Herodotos sem, habár Babylonia termékenységét annyira magasztalja.

Mindezen tévedések és túlzások, igaz, babyloniai földön is csúszhattak be Herodotos jegyzeteibe, de épen az a részletesség, mely azokban mutatkozik, ép úgy magyarázható meg, ha Herodot nem fordult is meg Babyloniában.

E kézzelfogható valótlanságok mellett azonban oly kitételeket találunk Herodotos e fejezeteiben, melyek legalább látszólag az író azon szándékát mutatják, hogy leírását autopsiára akarja alapitani.

A 193-ik fejezetben általánosságban szólva Babylonia-, illetőleg Assyriáról, ezen kifejezést használja: ἔστι δὲ χωρέων αὕτη ἁπασέων μακρῷ ἀρίστη, τῶν ἡμεῖς ἴδμεν; továbbá a következő fejezetben az Euphratesen való hajózásnak különös módját ezen szavakkal írja le: Τὸ δὲ ἁπάντων θωῦμα μέγιστόν μοί ἐστι τῶν ταύτῃ... ἔρχομαι φράσων; végre a 196-ikban a leányok férjhezadása körüli eljárást említvén, ezt jegyzi meg róla; ὁ μὲν σοφώτατος ὅδε κατὰ γνώμην τὴν ἡμετέρην, τῷ καὶ Ἰλλυριῶν Ἐνετοὺς πυνθάνομαι χρᾶσθαι.

Az a kérdés, vajjon e most idézett szavakban valóban azt akarta-e Herodotos az olvasóval éreztetni, hogy ő saját tapasztalatát akarja vele közölni, vagy nem-e inkább előadása modorának tulajdonitandók a szóban forgó kitételek.

Az utolsó helyen idézett kifejezést taglalván, azt találjuk, hogy Her. egy igen különös babyloniai szokást egybehasonlit egy másikkal, mely, tudomása szerint az illyr venetoknél is el van terjedve. Az olvasó hajlandó úgy értelmezni e szavakat, mintha Herodotos az egyik népnél dívó szokást még a babyloniaiaknál előtalálta volna és miután a venetokét — mint gondolják — Thuriiben való tartózkodása alatt megtudta, jónak látta a kettőt egybevetni. Ha az olvasó

ugyan e fejezetet tovább olvassa, azt fogja látni, hogy Herodotos valóban igen részletesen írja le, akként, mintha csak maga olyan leányvásáron jelen lett volna. De mennyire elbámul az olvasó, ha a fejezet vége felé azt olvassa, hogy az *volt* a legszebb törvényük, de «οὐ μέντοι νῦν γε διετέλεσε ἐών» már nem áll fenn! Tehát olyasmit ír le, a mit ő semmiképen sem láthatott, még akkor sem, ha akár meddig tartózkodott volna Babylonban. A fent idézett szavakkal tehát épen nem akarta azt az olvasóval elhitetni, hogy ő ilyen leányvásárt látott, sőt inkább e szavak egybevetve a fejezetben foglalt tüzetes leírással, azt bizonyítják, hogy az író akkor is a leírás szemléltető alakját használta, a midőn mások tudósítása alapján állította össze adatait. De még az sem tünik ki előadása modorából, hogy amaz adatokat Babylonban gyüjtötte volna össze, avagy csak babyloniai embertől vette.

Már sokkal kényesebb kérdés, vajjon a 194. fejezet bevezető szavait nem-e azon czélból írta Herodotos, hogy az olvasó azt értse ki belőle, hogy az Euphratesen járó különös hajókat és ezeknek evezését maga látta. A való, hogy ha akár mily rövid ideig tartózkodott is Babyloniában, az Euphratest minden bizonynyal láthatta. Azt is el kell ismerni, hogy ha most valaki ezeket írná: «El akarom mondani azt, a mi szerintem a legnagyobb bámulatra méltó dolog az ottani dolgok között», — mindenki méltán azt hinné, hogy az író valóban saját tapasztalatából szól, nem pedig mások előadása alapján. Nem tagadható e szerint Herodotra nézve sem, hogy első olvasásra úgy fogja fel az ember szavait, de közelebbről megvizsgálván azokat, talán más magyrázatot is adhatni.

Tény, hogy Herodot azt nem mondja, hogy ő az afféle hajókat az Euphratesen látott, de feltünő az, hogy azt soha és sehol sem említi, hogy az Eufratest *látta*, még kevésbbé, hogy valaha azon hajózott volna. Pedig nézetem szerint e körülmény a fent idézett szavai magyarázatára igen fontos. Mert az el sem gondolható, hogy ő elmulasztotta volna, legalább csak egyszer is azzal dicsekedni, hogy az Euphratest látta, holott a Nilusra nézve ezt több izben kiemeli. Ha tehát nem mondja egy szóval sem, hogy az Euphratest ismeri, sem azt, hogy azon járt, akkor ama szavakban sem akart olyasmit mondani, a mi műve más adataival ellenkezik. Ő egyszerűen bámulatát fejezi ki és pedig igen élénken, és azt mondhatni, költői módon, ama hajók és az evezés módja felett. Ő mint tengerparti hellen sokféle kisebb nagyobb hajókat láthatott, de ezek kivé-

tel nélkül hosszukás alakkal bírtak, mindeniken megvolt az orra és tatja, — és a babyloniai csodák között azt is mondják el neki, hogy az Euphratesen köralakú hajók is járnak. De nemcsak ez lepi meg őt, hanem azon körülmény is, hogy ama különös hajók *bőr*-rel vannak beborítva, holott életében más hajót, mint fából készültet, nem láthatott! Oly eleven képzelő tehetséggel és e mellett kiváncsisággal bíró ember, minő Herodot volt, hogy ne adott volna kifejezést abbeli csodálkozásának, hogy az Euphratesen köralakú, bőrből való hajók is járnak! Hogy egyebet nem is akart, mint egyrészt saját bámulatát az olvasóval éreztetni, másrészt ebben hasonló csodálkozást kelteni, azt abból is látjuk, hogy a különös hajókat mintegy párhuzamba állítja egy másik tárgygyal, mely bámulatát felkeltette, t. i. Babylon városával, melyet maga nem is látott. «A város után», úgymond, a legnagyobb bámulatra méltó dolog az, a melyről szólni akar. Hogyan tudta volna a hajózást ama hatalmas város csodáival egybe állítani, ha mást akart volna kifejezni, mint csak épen azt, hogy bámulatra méltó, nevezetes dolognak tartja az euphratesi hajókat és hajózást.

Ekként kell, úgy hiszszük, Herodotos ama nyilatkozatát értelmezni, a körülményeket és az összefüggést tekintve. De ama mondatnak szórendje sem enged más magyarrázatot. A midőn Her. azt így kezdi: τὸ δὲ ἁπάντων θῶυμα μέγιστόν μοι κτλ. azt akarja ezen szórenddel kifejezni, hogy *valamennyi*, elgondolható dolog *között*, a *legnagyobb csoda* ez s ez, s így első sorban kiemeli a ἁπάντων, második sorban a *csodát;* azaz a legeslegnagyobb csodát. Ennél világosabban már nem fejezhette volna ki Herodotos azt, hogy feltünő csodálatos dologról akar szólni, és eszeágában sem volt azt mondani, hogy ő ezen csodadolgot látta.

Végtére még azon nyilatkozatát kell szorosabban megvizsgálnunk, melyben azt állítja, hogy Babylonia valamennyi tartomány (χῶραι) között a legtermékenyebb, τῶν ἡμεῖς ἴδμεν. Az ismeretes dolog, hogy a többes számú alak csakis Herodotra magára vonatkozhatik; de tudva van az is, hogy az ἴδμεν jelentése csak az, hogy *tudunk*, illetőleg *tudok*, és hogy a genitivus τῶν nem attractio, tehát nem áll accusativus helyett, az is ismeretes dolog; e szerint ama genetivus a ἴδμεν-től függ,* úgy, hogy az a kitétel τῶν ἡμεῖς ἴδμεν nem jelenthet egyebet, mint azt: «a melyekről tudunk». Ezt azért

* Kühner Gr. Gr. II. 310 l. 9 j.

kellett külön megemlíteni, mivel Rawlinson e szavakat így fordítja: «*Of all the countries that we know*», e fordítás pedig azt foglalja magában, hogy Herodotos a babyloniai földet *ismerte*, a miből természetesen az is tünik ki, hogy *látta*. Úgy értelmezve az író szavait, a mint a görög nyelv szabályainak megfelel, egyebet nem lehet belőlök kimagyarázni, mint azt, hogy ama termékeny tartományról *tudott*, és épen ez a kitétel «*tudunk*», kizárja azt, hogy *látta*. Különben is, ha az író csakugyan *látta* volna, — a mit szavai épen nem bizonyítanak, — akkor ezt a szóban forgó kitétellel nem akarta kifejezni, nem volt szándéka az olvasót arra a gondolatra hajtani, hogy ő (Her.) Babylonban járt. Szavai csak azt mutatják, hogy feltünő, érdekes dolgot kivánt a helléneknek közölni, oly jelenségre akarta őket figyelmeztetni, melyhez hasonlót azoknak földjén nem lehetett találni. Innen van az a rhetorikai fordulat, mely a történetírás stilusában, a mostani felfogás szerint nem illik, mert nem is egyéb szónoki fogásnál, a minő az ókori íróknál, különösen a történetíróknál sokszor fordul elő, de sok félreértésre is szolgáltatott alkalmat.

Fröhlich Róbert.

ÉVI JELENTÉS.

Az 1888—89-diki iskolai évvel a háromévi igazgatói cyclus lejárván, a főgymnasium igazgatójává a következő három évre újra Böhm Károly választatott meg. A dr. Ormay Lajos elhalálozása folytán megüresedett mathematikai tanszékre a nt. presbyterium segédtanárul, az 1889—90-diki iskolai évre Széky István, okleveles tanár urat hívta meg, a ki szeptemberben ez állását el is foglalta és a vele járó tanári teendőket az egész iskolai éven át végezte.

Az intézet beléletében történtek közül első helyen említjük, hogy 1889 szept. 10-én Ő Nagyméltósága gr. Csáky Albin, vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter úr, Berzeviczy Albert államtitkár, dr. Klamarik János és dr. Abt. miniszteri tanácsos urak kíséretében főgymnasiumunkat is meglátogatta s osztályról-osztályra járva, a könyvtárt és a szertárakat is megtekintve, főgymnasiumunk belső berendezésébe is saját szemmel pillantást vetni kegyeskedett.

Az Egyetemes Gyűlés által 1888-ban helybenhagyott rendtartás intézkedéseit főgymnasiumunkban ez iskolai évben minden pontban életbe léptettük. Behozattak a (nálunk különben már régebben használt) rovatos ívek, melyekbe a bevégzett tananyag havonként bejegyeztetett. E tananyagot, mennyiben szükségesnek látszott, módszeres tanácskozmányainkban megbeszéltük. E tanácskozmányok tárgyát különben nem csak a végzett tananyag megbeszélése, hanem didaktikai kérdések is képezték; nevezetesen megjelöltük a tárgyak azon körét, melyen belül a módszeres tanácskozmányok anyagilag mozogjanak, s első igyekezetünk a nyelvtanításnál használandó egységes terminologia megállapítására fordult. Ezen megbeszélés substratumát dr. Pecz V. tanártársunk állította össze rendszeresen; — végleges megállapodásra azonban, az idő rövidsége miatt, ez iskolai évben nem jutottunk.

A tanítás folytonossága ez évben is többször, bár csak rövid időre, szakíttatott meg. A tél derekán országszerte uralkodott influenza nemcsak a tanulók soraiban, hanem a tanárok között is fellépett s a baj további elterjedésének megakadályozására a nt. presbyterium rendelete folytán a tanítás január 14—19-éig az egész főgymnasiumban szünetelt. Egyes megbetegedések a tanári testületben azonkívül is fordultak elő s az illetőket tanóráik megtartásában egy ideig akadályozták. E nehézségek daczára a tanítás kiszabott czélját elérte s a tanulók munkálkodásában ideig óráig tartó ingadozásokat a folytonos, kitartó szorgalom újra megszüntette. A tanulók szorgalma és erkölcsi magaviselete általában kielégített és ez iskolai évben egyszer sem voltunk kénytelenek a kizárást fenyítésül alkalmazni.

A tanári testület anyagi állásának javítására tett dr. Wagner Jánosféle 20.000 frtos alapítvány, melyről a múlt évi értesítőnkben említést tettünk, alkalmul szolgált nemes egyházközségünknek arra, hogy, az áldott emlékezetű alapítványozó áldozatához a maga részéről is hozzájárulva, a tanári fizetést 1889 szept. havában 150 frttal emelje. Midőn helyzetünk ezen javítását ezen helyen is hálásan felemlítjük, egy más hasonczélu intézkedésről is meg kell emlékeznünk, mely a protestans középiskolák tanárai állásának emelésére igen nagy befolyással leend ; értjük a tanári nyugdijazásnak a mélt. miniszter úr által erélyesen kezdeményezett országos szervezését. A felekezeti iskoláknál e tekintetben fenálló szomorú viszonyok, melyek a gyámolítás nélküli aggság iszonyú képével a legerélyesebb lelket is tevékenységében, buzgalmában, sőt életkedvében is megbénítani képesek, — oly annyira ismeretes dolgok, hogy fenállásuk gyászos tényét csak említeni is elegendő. Főgymnasiumunk tanári testülete azért a legnagyobb örömmel üdvözölte a nm. miniszter úr ezen nemeslelkű intentióját, s minthogy nemes egyházközségünk a miniszter úr tervéhez, autonom jogaink fentartása mellett, anyagi támogatásával is hozzájárulni késznek nyilatkozott, azon reménynyel kecsegtetjük magunkat, hogy az eszélyes kezdeményezést erélyes és gyors megvalósítás fogja követni, s hogy így valahára mi, protestans tanárok, is agg korunkban munkás életünkhöz méltó sorsban, gondtalan nyugalomban fogunk részesülni.

A VIII. osztály évi szigorlatait május 7—19-ig; az irásbeli érettségi vizsgálatokat május 19—23-ig tartottuk. Ezen alkalommal

a mélt. és főt. püspök úr a benyujtott kérdések közül a következőket választotta feladványokul:

I. *A magyar nyelvből.*

1. Micsoda része volt az erdélyi fejedelemségnek a 30 éves háboruban?

2. A költészeti nemek (lyra, epika, dráma) egymáshoz való viszonya (példákkal felvilágosítva).

3. XIV. Lajos franczia király összeköttetései a magyar felkelőkkel.

II. *A latin nyelvből:* A Kolmár-Sváby-féle gyakorlókönyv II-ik kötetéből: 127. sz. Cicero életrajza. 10-dik fejezet.

III. *A görög nyelvből:* Thuk. de b. p. I. 30. 31.

IV. *A német nyelvből* fordítás: *Gyulai Pál.* Emlékbeszéd b. Eötvös József fölött: «A kit tiszteltünk, szerettünk, nem halhat meg»-től «szívem őszinte kegyelete»-ig.

V. *A mennyiségtanból:* 1. *Algebra.* Milyenek az $5x^2—3x+2=0$ egyenlet gyökei a discriminans szerint? számíttassanak ki azok 4 tizedesre. 2. *Geometriából.* Tekintve, hogy a föld kerülete 40.000,000 méter, mekkora a Föld felülete és köbtartalma km^2 és km^3-ekben?

A szóbeli érettségi vizsgálatokat Méltós. és Főtisztelendő Dr. Szeberényi Gusztáv, bányakerületi püspök úr elnöklete mellett, ms. Gömöry Oszkár, miniszteri tanácsos úrnak, mint kormánykép-viselőnek, jelenlétében jun. 2. 3. 4. 5. napján tartottuk. Az érettségi vizsgálat eredményét az Értesitő végén álló táblázat tünteti fel.

A vallásoktatást főgymnasiumunkban az idegen felekezetek részéről ugyanazok végezték, kik megelőző évben; még pedig a róm. kath. növendékeket főt. Krammer Ferencz, Budapest belvárosi káplán úr oktatta, — érseki biztosúl nagys. és főtiszt. Romeiser József apát úr lett kinevezve; — a görög-keletieket főt. Kosztics Simon plébános úr; az izraelitákat dr. Back Izrael hitoktató úr.

A gyorsírást Vásárhelyi Gyula úr, oklev. gyorsíró, tanította heti egy órában; — a franczia nyelv tanítása azonban, bár az első félévben dr. Bokor József, egyet. m. tanár úr, ép oly buzgón mint ügyesen vezette, a tanulók elmaradása miatt félbeszakadt. Nem mulasztjuk el ezen alkalmat, hogy a tisztelt szüléknek e tárgy tanítását különös figyelmükbe ne ajánljuk; — mert kétségtelenül elő-

nyösnek tartjuk a családokra nézve, ha a tanulók csekély díj mellett egy világnyelvben alapos és gondos oktatást nyerhetnek.

A testgyakorlatokat heti 2—2 órában az I—IV. osztályokban Kampis Lajos és Szedlacsek Lajos urak, az V—VIII. osztályokban Maurer János úr, mint a Nemz. Tornaegylet ezzel megbízott közegei, vezették az Egyleti Csarnokban.

A főgymnasiumi «*Arany János-kör*» ez évben Góbi Imre, — a «*dal- és zenegyesület*» Weber Rudolf tanárok vezetése mellett élénk munkásságot fejtett ki, — miről részletesebbet az 56. lapon találhatni.

A *segélyző egyesület*, Ráth Arnold tanár felügyelete alatt ez évben is kifejtette szokott nagymérvű jótékonyságát. Ugyanis 52 tanulót könyvekkel, sokakat irkákkal, másokat pénzbeli segélyel támogatott. Segélyben részesültek név szerint: Oravecz Pál, VIII. Kaiblinger Ferencz I. b. 5—5 frt; Kreutzer Károly VIII. 28 frt; Trebitsch Gyula VIII. 25 frt; Sági Ferencz V. 13 frt; Tepliczky Árpád II. 25 frt. Ezen kívül 14 frtnyi segélyben részesültek: Dér István, Oravecz Pál és Trebitsch Gyula VIII. osztálybeli tanulók.

Tandíjmentes volt a nt. presbyterium határozata szerint 48.

Ösztöndíjban részesültek a következő tanulók:

I. a *Róth-Teleky Johanna*-féle díjat a mélt. díjosztó bizottság: Oravecz Pál VIII. és Mauritz Rezső VII. oszt. tanulóknak szavazta meg.

II. a *Bésán József*-féle ösztöndíjat (100—100 frt.) ő Nagyméltósága a vallás- és közokt. miniszter úr Lung Géza I. és Mokry Imre VII. oszt. tanulóknak adományozta.

III. Az Egyházközségünk által kezelt ösztöndíjakat a tanári testület ajánlatára a nt. presbyterium ekképen osztotta ki:

1. A *Németh István tábornok*-féle 23 frtos két ösztöndíjat Weber Rezső IV. és Schranz János VI. oszt. tanulóknak.

2. A *Glósius*-féle 21—21 frtos két ösztöndíjat: Fröhlich János VI. Dér István VIII. oszt. tanulóknak.

3. A néhai *Bulyovszky Gyula* úr által alapított 10—10 frtos 5 ösztöndíjat, a magyar nyelv tanulásában kifejtett kiváló buzgóságukért a következő tanulók nyerték el: Böhm Ottó II., Kardos András III., Beliczay Endre V., Rajnai Béla VII., Bexheft Armin VIII. oszt. tanulók.

4. A dr. *Székács József*-féle 2 aranyat: Fröhlich Róbert VIII. oszt. tanuló nyerte el.

5. A dr. *Karl János*-féle 1 arany a természetrajz tanulásában tanúsított buzgóságaért Schmid Géza IV. oszt. tanulónak jutott.

6. A dr. *Ormay Lajos*-féle 5 frtos ösztöndíjat, mely ez idén kerül elöször kiosztás alá, a mathematikában tanúsított kiváló előmenetelért Dallgó Rezső, VI. oszt. tanuló nyerte el.

A *Schranz Andor*-féle 1 arany és a *Steinacker Ödön*-féle 5 frtos ösztöndíj, minthogy az alapító levél feltételeinek megfelelő tanuló nem találkozott, ez évben kiosztás alá nem került.

A «*Tabitha*» jótékony nőegylet bevett szokása szerint ez évben is 1 aranyat tűzött ki pályadíjul azon I—IV. osztálybeli tanuló számára, ki egy valláserkölcsi kérdést írásban legügyesebben bír megfejteni. A kérdés, melyet Batizfalvi István tanár úr adott s melyre pályázati határidőül pünkösd volt kitűzve, a következő volt: «Az ev. keresztyén szereti egyházát». A nyertes pályázó neve a záróünnepélyen fog kiderülni. A múlt iskolai évben *Beliczay Endre*, IV. oszt. tanuló volt a nyertes. A nemes lelkű hölgyek pedig fogadják ezennel intézetünk hálás köszönetét; az ég áldása kisérje további jótékony működésüket is!

A *segélyző egyesület* ez évben is 50 frtot ajánlott fel a tanári testületnek, hogy szegény és jóviseletű tanulók között elossza. A tanári testület a következő tanulókat találta erre legérdemesebbeknek: Dalgó Rezső VI. (20 frt.) Melczer Lajos V. és Urbányi Henrik III. oszt. tanulók (15—15 frt).

Végül megjegyezzük, hogy intézetünknek ez évben sem hiányzottak jóakarói, kik egyes czéljainak előmozdításához anyagi támogatással is járultak. Igy a Magy. Tud. Akademia összes kiadványait főgymnasiumunknak ingyen küldötte; méltós. Burchard Konrád úr, főrendiházi tag, az Arany-János-kör részére 10 frtnyi pályadíjat tűzött ki, mely a legjobb *leírás* szerzőjének a zárünnepélyen fog átadatni; továbbá Krille C. G. úr a gymnasiumi irodát ez évben is ellátta tentával.

A többi szíves adományokat az illető rovatokban említjük; e helyen kedves kötelességünknek ismerjük, mindnyájoknak az intézet hálás köszönetét tolmácsolni.

A rendes kötelezett tantárgyak tanárai s az előadott tantárgyak rendje.

A tanár neve	Tantárgy és osztály	Hetenkénti óraszám	Jegyzetek
Batizfalvi István r. tanár	Vallás: Ib. IV.—VIII. Történelem: VII.	16	
Böhm Károly r. tanár	Latin nyelv: V. Görög nyelv: V. Bölcsészet: VII. VIII.	13	A főgymn. igazgatója. A V. osztály főnöke. Az ág. h. ev. egyet. tanügyi bizottság jegyzője.
Dr. Fröhlich Róbert r. tanár	Latin nyelv: VIII. Görög nyelv: VIII. Földrajz: III. Történelem: IV. V.	20	A főgymn. könyvtárnoka. A VIII. osztály főnöke.
Góbi Imre r. tanár	Magyar nyelv: VI. VII. VIII. Történelem: VI. VIII.	17	A VI. osztály főnöke. Az «Arany János-kör» elnöke.
Lehr Albert r. tanár	Magyar nyelv: Ia. Ib. II. IV. V.	20	
Dr. Petz Gedeon segédtanár	Magyar nyelv: III. Német nyelv: Ia. Ib. III. VII. VIII. Történelem: III. Szépirás: Ib.	18	
Dr. Pecz Vilmos r. tanár	Latin nyelv: III. VII. Görög nyelv: VII. Vallás: III.	18	A III. osztály főnöke.
Ráth Arnold r. tanár	Algebra: IV. Mértan és mért. rajz: IV. Mineralogia: IV. Math. V. Physika: VII. VIII.	17	A VII. osztály főnöke. A physikai s chemiai szertár őre. Az ifjusági segélyző-egyesület felügyelője.
Schmid Tódor énektanár	Ének: Ia. Ib. II. III.	4	Az egyház orgonistája.
Scholtz Albert r. tanár	Latin nyelv: Ia. Ib. Földrajz: Ia. IV. Szépirás: Ia.	19	Az Ia. osztály főnöke.
Széky István segédtanár	Mennyiségtan: II. III. VI. VII. VIII. Mértani rajz: II. III.	18	
Svoboda István r. tanár	Vallás: Ia. Latin nyelv: IV. VI. Görög nyelv: VI.	17	A IV. osztály főnöke. Az ifjusági könyvtár kezelője.
Ulbrich Sándor r. tanár	Számtan: Ia. Ib. Mértani rajz: Ia. Ib. Földrajz: Ib. II. Természetrajz: V. VI.	20	Az Ib. osztály főnöke. A természetrajzi szertár őre. A tanári értekezletek jegyzője.
Weber Rudolf r. tanár	Vallás: II. Latin nyelv: II. Német nyelv: II. IV. V. VI. Szépirás: II.	18	A II. osztály főnöke. A gymnásiumi dal- és zeneegyesület elnöke.

A TANÁROK IRODALMI MÜKÖDÉSE

AZ 1889—90-IKI ISKOLAI ÉVBEN.

Böhm Károlytól a Magy. Philos. Szemlében egyes közlemények s az Egyet. Philologiai Közlönyben egy könyvbírálat jelent meg.

Fröhlich Róberttől megjelent az *Archaeologiai Értesítőben* «Római feliratok Alsó- és Felső-Pannóniából» I. II. III. Közlemény, és u. o. több könyvismertetés.

Lehr Alberttól megjelent: az «Osztrák-magyar monarchia stb.» vállalatban egy hosszabb czikk, továbbá Ranke «A pápák története» cz. munka II. köt. fordítása az akadémia kiadásában. Ezenkívül egyes kisebb közlemények több lapokban.

Petz Gedeontól megjelent több czikk és bírálat az Egyetemes Philologiai Közlönyben.

Pecz Vilmostól megjelent «A görög tragœdia története» (kiadja a M. T. Akadémia); Sallustius Catilinája és Jugurthája (szövegkiadás); «System einer Syntax nach den Kategorien der Satztheile und Sätze» (Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik 1890); czikkek az Egyetemes Philologiai Közlönyben; lefordította Holzweiszig Frigyes latin gyakorlókönyvének harmadik kötetét (megjelenik a Franklin-Társulatnál).

Ráth Arnoldtól megjelent «A galvanoplastika felfedezése» a Term. tud. Közlönyben (1889. nov. füzet); és «Ujabb adatok a Nap physikai alkatáról» népszerű tanulmány (1890 jun. füzet).

Weber Rudolftól megjelent nehány kisebb s egy hosszabb tréfás tartalmú költemény felső-szepességi tájszólásban a «Szepesi Hirnök»-ben.

A TANANYAG ÉS A TANKÖNYVEK KIMUTATÁSA

AZ EGYES OSZTÁLYOKBAN.

I. *a)* és *b)* osztály.

Vallás, h. 2 óra. Az ó-szövetség. K. k. Warga János.

Latin nyelv, h. 6 óra. *Grammatikából:* Az öt declinatió. a nemi főszabályokkal; az adject. rendes fokozása; a névmásokból kivált a személyes névmás; a rendes igeragozás activuma és passivuma. — *Syntaxisból:* Az alany, mondomány és tárgy; a főnév és melléknév congruentiája; a birtokos jelző. *Olvasmány:* 11 fordítási gyakorlat latinból magyarra; 17 fordítási gyakorlat magyarból latinra; 15 mese, fordítva, elemezve s könyvnélkül is begyakorolva. K. k. Szénássy-Elischer latin nyelvtana és olvasókönyve.

Magyar nyelv, h. 5 óra. Magyar nyelvtan alaktana mondattani alapon. 22 költemény magyarázva és emlékelve. K. k.: Szinnyei. Olv. k.: Lehr-Riedl I.

Német nyelv, h. 2 óra. A nyelvtan vázlata: névragozás; *sein*, *haben* és *werden* segítőigék, erős és gyenge igeragozás; a melléknév ragozása és fokozása; a személyes és birtokos névmás; indulatszó. Az egyszerű mondat és részei. Prózai és költői darabok (12) elemzése és betanulása. Irásbeli gyakorlatok. K. k. Weber: Deutsche Dichtungen. Harrach: Német olvasókönyv I. Schwicker: Deutsche Sprachlehre.

Földrajz, h. 3 óra. Magyarország és a Földközi tengert környező területek. Az egyes vidékeket jellemző természetrajzi tárgyak ismertetése. Térképrajzolás. K. k. Scholtz: Földrajz I.

Mennyiségtan, h. 3 óra. A négy alapmivelet elvont és megnevezett számokkal, közönséges és tizedes törtekkel. Összevonás, szétbontás. A számok oszthatósága. A számok törzs- és összes tényezői. A legnagyobb közös osztó, a legkisebb közös többes. Időszámítás. K. k. Mauritz.

Mértani rajz, h. 2 óra. A mértan elemei. Az egyenesek mérése, iránya és viszonyos fekvése. A szög keletkezése, részei, nagysága, különfélesége, mérése és szerkesztése. A négy számtani alapmívelet egyenesek-

kel és szögekkel. A mellék-csúcs-megfelelő-váltó és az ugyanazon oldalon fekvő szögek. A háromszögek, négy- és sokszögek, valamint azoknak szerkesztése. Ezeknek, egyenes és kezdetleges görbe vonalú ékítmények rajzolása. K. k. Wolhrab I.

Ének, h. 1 óra.

Szépírás, h. 1 óra.

Testgyakorlat, h. 2 óra.

II. osztály.

Vallás, h. 2 óra. Jézus élete s tanításai. K. k. Új-szövetség.

Latin nyelv, h. 6 óra. A nyelvtanból a rendhagyóságok. A mondattanból gen. obj., nehány abl., acc. c. inf. Olvasmányok fordítása, elemzése s emlékelése. Irásbeli gyakorlatok magyarból latinra. K. k. Holzweiszig-Székely latin nyelvtana s olvasókönyve.

Magyar nyelv, h. 4 óra. Az alaktan főbb részein kívül kivált a mondattan, névszerint a többszörösen összetett mondat, mondatrövidítés, összevonás stb. Költemények magyarázva és emlékelve. K. k. Szinnyei. Olv. k. Lehr-Riedl II.

Német nyelv, h. 3 óra. Rendhagyó igék ragozása, előljárók használata. Összetett főmondatok. Mellékmondatok. Prózai olvasmány. Tizenhat költemény fordítása, magyarázása s megtanulása. Irásbeli dolgozatok. K. k. Weber: Deutsche Dichtungen; Harrach: Német Olvasókönyv I. Bohm és Steinert: Deutsche Sprachlehre.

Földrajz, h. 3 óra. Európa és Ázsia, az első osztályban átvett részek kivételével. Jellemző természetrajzi tárgyak. Térképrajzolás. K. k. Scholtz: Földrajz II.

Mennyiségtan, h. 3 óra. Számítási könnyebbítések. Rövidített szorzás és osztás. Arányosság, egyszerű hármasszabály. Összetett hármasszabály, alkalmazása a kamatszámításra. Százalékszámítás és alkalmazásai. K. k. Mauritz.

Mértani rajz, h. 2 óra. Egyszerű szerkesztések körzővel és vonalzóval. Derékszögű, egyenszárú és különoldalú háromszögek. Egybevágás és hasonlóság. Területszámítás és átváltoztatás. Padozat-minták és csillagalakok rajzolása. K. k. Landau-Wohlrab. III. f.

Ének, h. 1 óra.

Szépírás, h. 1 óra.

Testgyakorlat, h. 2 óra.

III. osztály.

Vallás, h. 2 óra. A keresztény anyaszentegyház rövid története. Pálfy kisebb könyve alapján.

Latin nyelv, h. 7 óra. A mondattan legfőbb szabályai elemzés alapján. Olvasmányok: prózában Róma története Aeneastól Servius Tulliusig; Phædrusból 12 mese. Prózai részletek és a tizenkét mese emlékeltetése. Kézikönyv: Elischer latin olvasókönyve. Iskolai gyakorlatok. Az alaktan átismétlése.

Magyar nyelv, h. 4 óra. Rendszeres magyar nyelvtan. Polgári ügyiratok. Olvasmány: leírások és történelmi elbeszélések. Tizenhat költemény magyarázva és emlékelve. Irásbeli dolgozatok. K. k. Szinnyei: Rendszeres magyar nyelvtan. Lehr-Riedl: Olvasókönyv III. k.

Német nyelv, h. 3 óra. A nyelvtani ismeretek folytonos ébrentartása mellett: a visszahozó névmás és a kötőszók ismertetése. A mondattanból a határozói mellékmondatok részletesen. Prózai olvasmány. Tizennégy költemény magyarázva és emlékelve. Irásbeli doigozatok. K. k. Weber: Deutsche Dichtungen. Harrach: Német olvasókönyv II. k. Schwicker: Deutsche Sprachlehre.

Történelem, h. 2 óra. Magyarország története. K. k. Batizfalvi: Magyarok története.

Földrajz, h. 3 óra. Afrika, Amerika és Australia földrajza a fontosabb term.-rajzi tárgyakkal. A nevezett földrészek részletes térképei. A mathem. és physikai földrajz elemei. K. k. Scholtz: Földrajz III. k.

Mennyiségtan, h. 3 óra. Az arányok alkalmazása az egyszerű és összetett hármasszabályra. Lánczszabály. Arányos osztás. Elegyitési számolás. Ötvények, pénznemek számításai. K. k. Mauritz.

Mértani rajz, h. 2 óra. A kör érintője, húrja, belőlük összetett idomok. Ellipsis, hyperbola, parabola, cyclois, csigavonal szerkesztése. Körívek alkalmazása diszítményeknél. K. k. Landau-Wohlrab III. f.

Ének, h. 1 óra.

Testgyakorlat, h. 2 óra.

IV. osztály.

Vallás, h. 2 óra. Keresztyén hit- és erkölcstan. Sztehlo András kézikönyve alapján.

Latin nyelv, h. 6, óra. Mondattan: Az igeidők használata. A consecutio temporum. Ut, ne, quo, quominus, quum. Participium conjunctum és abl. abs. — Prosodia és metrika elemei. Olvasmány: A köztársaság koráből 1—7. A pleb. és patr. egyenetlenkedéséből 1—3. Dædalus et

Icarus. Philemon és Baucis. Mesékből 9 db. Az olvasottak emlékelése. K. k. Szénássy, Latin Mondattan. Elischer, Latin olvasók.

Magyar nyelv, h. 3 óra. Általános irálytan. Verstan. Arany-Toldija. K. k. Góbi Stilistikája. Toldi Lehr-kiadás.

Német nyelv, h. 2 óra. Der Graf v. Habsburg; Der Postillon; Der Handschuh; Ypsilanti, Schwäbische Kunde, Hochzeitlied, Des Sängers Fluch, Sommergesang című költemények fordítása s emlékelése. A mondattanból a különböző eseteket kívánó igék s a mondatszerkezetek. Prózai olvasmány s elemzés. Irásbeli dolgozatok. K. k. Bohm-Steinert deutsche Sprachlehre. Weber deut. Dichtungen. Willmann's Lesebuch aus Herodot.

Történelem, h. 4 óra. A keleti népek ókori történetéből a fontosabb mozzanatok, azoknak műveltségére való tekintettel; a görög történet a chaironeiai ütközetig s a görög műveltség főbb részei. K. k. Batizfalvy I. k.

Földrajz, h. 3 óra. Az osztrák-magyar monarchia földrajza. Térképrajzolás. K. k. Scholtz: Földrajz IV.

Mennyiségtan, h. 3 óra. *Algebra:* a négy alapmívelet egész és tört számokkal. A geom. sor mint az osztás eredménye. Közös osztó és többszörös. Négyzetre és köbreemelés, a binom és a trinom és a tizes rendszerű számok négyzete és köbe. Elsőfokú egyenletek egy ismeretlennel. K. k. Mauritz.

Mértani rajz, h. 2 óra. Elemi stereometria és távlattan. Landau és Wohlrab 2 füzete nyomán. (III. kiadás.)

Természetrajz, h. 2 óra. Előismeretek a chemiából. Az ásványok morphologiai és physikai tulajdonságai. A legfontosabb ásványok leirása. K. k. dr. Róth: Az ásvány-, kőzet- és földtan alapvonalai.

Testgyakorlat, h. 2 óra.

V. osztály.

Vallás, h. 2 óra. Bibliaismertetés. K. k. Batizfalvi István.

Latin nyelv, h. 5 óra. Olvastatott: *Caesar* de b. g. VII. 1—51 fejezet; — *Ovidius* Metam. I. 89—415 v. III. 1—142 v., összesen: 468 vers. — *Könyvnélkül:* Cæsarból 8 fej., Ovidiusból: 61 vers. — *Syntaxisból* a tanultak átismétlése után az or. obl. főszabálya; igeidők; consecutio temporum részletesen; a módok használata a főmondatokban; *ut* consec., fin., conc.; quo, quominus, quin, cum, dum, quoad, donec, antequam és priusquam. Fordítási gyakorlat: 14. — K. k. Cæsar és Ovidius ed. Teubner. — Cserny-David «Latin stylusgyakorlatok». I. rész.

Görög nyelv, h. 4 óra. Az alaktan a pass. aoristosi tőig. Fordításul: 51 gyakorlat. K. k. Curtius György. Görög nyelvtan, ford. dr. Abel Jenő. — Dr. Schenkl Károly. Görög elemi olvasókönyv, ford. Abel.

Magyar nyelv, h. 3 óra. Szerkesztéstan. A ballada elmélete. K. k. Góbi és Beöthy.

Német nyelv, h. 2 óra. Schillertől Das Lied von der Glocke; Uhlandtól Bertran de Born, Frühlingsglaube, Des Schäfers Sonntagslied, Höltytől Frühlingslied, Gœthetől Der Erlkönig és Der Fischer emlékelve s magyarázva. Irásbeli dolgozatok.

Történelem, h. 4 óra. Az ókori történet folytatása: Nagy Sándor; a római történet a város alapításától a nyugotrómai birodalom bukásáig: alkotmányi és műveltségi állapotok. K. k. Batizfalvi I. k.

Mennyiségtan, h. 3 óra. a) *Algebra*: A binom magasabb positiv hatványai. Gyökvonás. Számolás gyökmennyiségekkel. Négyzetgyök és köbgyök-vonás alg. többtagúból és tizesrendszerű számból. A tiszta és a vegyes 2-od fokú egyenletek. A gyök tulajdonságai. Elsőfokú egyenletek két és három ismeretlennel. K. k. Mautritz. b) *Geometria*: A síkmértan elemei. K. k. Abel.

Növénytan, h. 2 óra. A növények fontosabb chemiai, alaktani és élettani tulajdonságai. A növények szövet- és alaktana. Linné rendszere. A természetes rendszer alapján a növénykörök és osztályok, ezeknek főbb rendjei és családjai a legfontosabb képviselőkkel. K. k. Borbás Vincze.

Testgyakorlat, h. 2 óra.

VI. osztály.

Vallás, h. 2 óra. A keresztyén egyház története. K. k. Batizfalvi István.

Latin nyelv, h. 5 óra. Verg. Aen. II. 1—441. Sal. Cat. 5—13, 16—22, 26—29, 31—33. Könyvnélkül Aen. II. 1—176, Cat. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13. Magyarból: Cserny-David 74, 75, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166. Mondattan: Oratio obliqua; Participium. Gerundium. Supinum. K. k. Szénássy Latin Mondattan; Cserny-Dávid Latin gyakorló. Aen. ed. Némethy, Sall. ed. Pecz.

Görög nyelv, h. 4 óra. Nyelvtan: $\mu\iota$ igéktől a nyelvtan végig. Fordítások: 75—83; 92—96. Olvasmány. Xenoph. Anab III. 3—5. Mondattan alkalmilag. K. k. Curtius Görög nyelvtan. Schenkl Görög olvasó. Xenophon Anab. ed. Teubner.

Magyar nyelv, h. 3 óra. Rhetorika, olvasmányok alapján. K. k. Góbi: Rhetorika. — Shakspere Coriolánja, Névy L. kiadása szerint. Havonként egy irásbeli dolgozat.

Német nyelv, h. 2 óra. Der Spaziergang, Kassandra, Ritter Toggenburg Schillertől emlékelve s magyarázva. Hermann und Dorothea Gœthetől olvasása s magyarázata. Irásbeli munkák. K. k. Schiller's Gedichte; Weber: Hermann und Dorothea von Gœthe.

Történelem, h. 4 óra. A középkor története. K. k. Batizfalvi István könyvének II. kötete.

Mennyiségtan, h. 3 óra. a) *Algebra*. Negativ és tört kitevők értelmezése. Számrendszerek, különösen a tizes számrendszer. Logarithmusokról. A közönséges vagy tizes alapú logarithmusok használata. Kitevős egyenlet. b) *Mértan*. Szögfüggvények; háromszögek megoldása; szabályos sokszögek. K. k. Abel: Mértan I.

Állattan, h. 2 óra. Az állatok és növények összehasonlítása a chemiai, alak- és élettani tulajdonságok alapján. Az állatok szervrendszerei és szervei részletesen és összehasonlítva, különös tekintettel az emberre. Az állatok rendszertana. Az állatkörök, az állatosztályok és főbb rendeik a legfontosabb képviselőkkel. K. k. Paszlavszky József.

Testgyakorlat, h. 2 óra.

VII. osztály.

Vallás, h. 2 óra. A magyarországi protestans egyház története. K. k. Batizfalvi István.

Latin nyelv, h. 5 óra. Livius, XXI. 1—24; Vodianer-féle szövegkiadás. Cicero in Catilinam I. és II.; Teubner-féle szövegkiadás. Horatius, ódák, I. 1, 3, 4, 7, 14, 22, 24, 37, 38; II. 3, 10, 18, 20; III. 1, 3; Teubner-féle szövegkiadás. Fordítások magyarból latinra, Kolmár-Sváby, II. 75—87, 129—130. Egyes részek emlékeltetése Liviusból, Ciceroból, Horatiusból.

Görög nyelv, h. 4 óra. Odyssea I. és II. Herodotus, I. 1—50. Teubner-féle szövegkiadások. A syntaxisból a tempora, modi, genera verbi.

Magyar nyelv, h. 3 óra. Poétika, a költői műfajok elmélete, olvasmányok alapján. Havonként egy irásbeli dolgozat. K. k. Góbi Imre: Poétika.

Német nyelv, h. 2 óra. Lessing élete és művei. Gœthe élete és művei Egmontig. Olvasmány: Lessing, Minna von Barnhelm; Emilia Galotti: Nathan der Weise. Gœthe, Götz von Berlichingen; Iphigenie auf Tauris; mutatványok a többi fontosabb művekből. Iskolai fordításgyakorlatok; házi dolgozatok az olvasmány alapján. K. k. Kluge, Geschichte der deutschen Nationalliteratur.

Történelem, h. 4 óra. Az új-kor története, tekintettel a miveltségre és földrajzra. K. k. Batizfalvi István III.

Mennyiségtan, h. 3 óra. a) *Algebra*. Elsőfokú egyenletek. Első és másodfokú függvények, utóbbiak maximuma és minimuma. Másodfokú egyenletek elmélete. Számtani és mértani sor. Kamatos kamat és járadékszámítás. K. k. Mauritz b) *Mértan*. Testszögek. Szögletes testek. Szabályos testek. Gömbölyü testek. K. k. Abel: Mértan II.

Physika, h. 3 óra. Alapvető fogalmak. A szilárd, folyós és terjengős testek mechanikája. A rezgő mozgás és törvényei. K. k. Ráth A.: Kisérleti természettan.

Lélektan, h. 2 óra. A lelki élet főtüneményei. K. k. Böhm. K. Tapasztalati lélektan.

Testgyakorlat, h. 2 óra.

VIII. osztály.

Vallás, h. 2 óra. Keresztyén hit- és erkölcstan. K. k. Batizfalvi István.

Latin nyelv, h. 5 óra. Olvastatott Tacitus annales I. k. 1—74. fej. — Horatius Epod. 2. Satir. I. 1. 6. 9. II. 1. 6. Epist. I. 1. — Magyarból latinra fordíttatott Kolmár-Sváby Gyakorló-könyvéből 19 gyakorlat. — 4 írásbeli isk. dolgozat Sallustius, Livius, Suetoniusból és Kolmár-Svábyból. Az irodalomtörténet főpontjai. K. k. Tacitus és Horatius Teubner-féle kiadás. Kolmár-Sváby Gyakorlókönyv II. része.

Görög nyelv. h. 4 óra. Homeri Ilias I. ének egészen, II. 1—264.; összesen 875 sor. — Thukydides III. k. 1—36. 41. 50. 51. összesen 39 fej. — Könyvnélkül Ilias I. 1—105. — A mondattanból a főbb szabályok ismétlése. — K. k. Homeros és Thukydides Teubner-féle kiadás.

Magyar nyelv, h. 3 óra. A magyar irodalom története. K. k. Beöthy Irod. története. Házi és iskolai irásbeli dolgozatok havonként.

Német nyelv, h. 2 óra. Gœthe élete és művei (Werthertől kezdve). Schiller élete és művei. Olvasmány: Gœthe, Werther; Iphigenie auf Tauris; Egmont. Schiller, Braut von Messina; részletek a többi fontosabb művekből. Iskolai fordítás-gyakorlatok, házi dolgozatok az olvasmány alapján. K. k. Kluge: Geschichte d. deutschen Nationalliteratur.

Történelem, h. 4 óra. A magyarok története, Mangold Lajos könyve szerint.

Mennyiségtan, h. 2 óra. Permutatiók, Variatiók, Combinatiók; alkalmazásuk a kéttagúak magasabb hatványai kifejtésénél. A mathematikai tananyag ismétlése. K. k. Mauritz Algebra és Abel: Mértan I. II.

Physika, h. 4 óra. A rezgéstan ismétlése után: Akustika, Optika, Calorika és Elektrologia. K. k. Ráth A. Kisérleti természettan.

Logika, h. 2 óra. A logika alaptanai. K. k. Böhm Károly, Logika.

Testgyakorlat, h. 2 óra.

A főgymnasiumi tanulók száma.

Osztályok szerint										Hitvallás szerint						Összesen	Fizető	Tandíjmentes	Ösztöndíjas	Összes szám
Tanulók	I. a.	I. b.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	ág. h.	e. r.	unit.	r. k.	g. k.	izr.					
rendes	50	50	58	56	43	42	39	29	36	197	25	—	26	3	152	403	368	48	—	416
magántanuló	3	2	1	3	1	—	—	1	2	4	—	—	4	—	5	13	—	—	—	

A főgymnasiumi tanulók névsora.*

Ia. OSZTÁLY.

1. Abeles Ede, 1880. Budapest, izr.
2. Balogh Pál, 1879. Budapest, ág. h.
3. Benkovits Kálmán, 1878. Budapest, ág. h.
4. Brandt Pál, 1879. Budapest, izr.
5. Büchler Béla, 1879. Budapest, izr.
6. Farkas Lajos, 1877, Budapest, ág h. t. m.
7. Fogarascher Vilmos, 1878. Brassó, ág. h.
8. Fort Ferencz, 1879. Budapest, ág. h.
9. Földiák Ervin, 1879. Budapest, izr.
10. Fritsch Rezső, 1879. Budapest, ág. h.
11. Fröhlich Kár. Vilm., 1879. Bpest, ev. ref. t. m.
12. Gedliczka Richárd, 1877. Sindelfingen, ág. h.
13. Góbi Árpád, 1879. Sopron, ág. h. t. m.
14. Goldstein Lipót, 1878. Budapest, izr.
15. Gross Henrik, 1877. Petrosény, izr.
16. Grosz Imre, 1879. Csökmő, izr.
17. Haizer Ádám, 1876. Budapest, ág. h. t. m.
18. Havas Jenő, 1879. Vaál, izr. ism.
19. Herzfeld Frigyes, 1879. B.-Gyarmat, izr.
20. Hirsch Albert, 1879. Budapest, izr.
21. Hoffmann Géza, 1878. Budapest, ág. h.
22. Jancovius Árpád, 1879. Budapest, ág. h.
23. Joannovits János, 1878. Budapest, g. k.
24. Kánitz Henrik, 1879. Budapest, izr.
25. Krausz Jenő, 1879. Siófok, izr.
26. Kun Iván, 1879. Budapest, r. k.
27. Lauffer Albin, 1879. Budapest, ág. h.
28. Lehner Attila, 1879. Budapest, ág. h.
29. Lindner Ernő, 1879. Budapest, ág. h. t. m.
30. Löwenbein József, 1878. Bilnicz, izr
31. Lung Géza, 1880. Budapest, ág. h. ö. d.
32. Mansfeld Ottó, 1879. Budapest, ág. h.
33. Marton Rezső, 1878. Budapest, ev. ref. ism.
34. Menzl Izidor, 1879. Budapest, izr.
35. Nádosy Pál, 1879. B.-Szt.-Lőrincz, ág. h.
36. Neugebauer Vilmos, 1878. Budapest, izr.
37. Rosenfeld József, 1880. Lepény, izr.
38. Sárfy József, 1879. Budapest, ág. h.
39. Schlesinger Herbert, 1880. Budapest, izr.
40. Schlesinger Vilmos, 1879. Adony, izr.
41. Stósz Frigyes, 1879. Czegléd, ág. h.
42. Streck József Samu. 1879. Budapest, ág. h.
43. Weichselbaum Béla, 1879. Budapest, izr.
44. Weisz Géza, 1880. Budapest. izr.
45. Wünsch Rezső, 1879. Uebersee, ág. h.
46. Zsigmondy Dezső, 1879. Budapest, ág. h.
47. Ziffer Dávid, 1879. Budapest, izr.

Évközben kimaradtak :

48. Macher Rezső, 1879. Budapest, ág. h. t. m.
49. Olasz Antal, 1879. Budapest, ev. ref.
50. Singer Leo, 1877. Várpalota, izr.

Magántanulók :

51. Benkó István, 1877 Déva-Ványa, ág. h.
52. Gönczi Jenő, 1879. Nagy-Károly, izr.
53. Vasvári Tibor, 1879. Budapest, izr.

* Rövidítések: ág. h. = ágostai hitvallású; ev. ref. = evangelikus reformált; r. k. = római katholikus; g. k. = görög keleti; unit. = unitárius; izr. = izraelita; t. m. = tandíjmentes; ö. d. = ösztöndíjas; ism. = ismétlő.

Ib. OSZTÁLY.

1. Bauer Richard, 1879. Budapest, izr.
2. Becker Rezső, 1878. Budapest, ág. h. ism.
3. Bergl Gyula, 1879. Budapest, izr.
4. Bergl Rezső, 1880. Budapest, izr.
5. Busztin Gyula, 1879. Abony, izr.
6. Chován Kálmán, 1878. Bécs, ág. h.
7. Csordás István, 1880. Budapest, ág. h.
8. Dulovits Ernő, 1877. Német-Palánka, ág. h. ism.
9. Ekler Arthur, 1880. Brünn, izr.
10. Fáber Fülöp, 1876. Budapest, ág. h.
11. Fleischer János, 1870. Budapest, ág. h.
12. Freund Antal, 1880. Budapest, izr.
13. Goldschein Náthán, 1879. Budapest, izr. ism.
14. Grünwald Miksa, 1879. Budapest, izr.
15. Henszelmann Gyula, 1879, Budapest, ág. h.
16. Hofbauer Ervin, 1879. Budapest, izr.
17. Horváth Károly, 1879. Budapest, r. k.
18. Höcker Frigyes, 1878. Budapest, ág. h.
19. Hölle Márton, 1879. Budapest, ág. h.
20. Kattausch Rezső, 1877. Budapest, ág. h.
21. Kaiblinger Fülöp, 1878. Bpest, ev. ref. t. m.
22. Kring Jenő, 1878. Döröcske, ág. h.
23. Landsberger Ernő, 1878. Diószeg. izr.
24. Langheim Pál, 1879. Budapest, izr.
25. Lassgallner Oszkár, 1879, Tövis, ág. h.
26. Lehr Andor, 1879. Sár-Szt.-Lőrincz, ág. h.
27. Lichtenberg Sándor, 1880. Budapest, izr.
28. Löllbach Kálmán, 1879. S.-Tarján, r. k.
29. Mauritz Viktor, 1879. Budapest, ág. h.
30. Misner István, 1879. Budapest, izr.
31. Mocsári Imre, 1877. Győr, izr. ism.
32. Nádosy István, 1878. Budapest, ág. h. ism.
33. Nagy György, 1879. Budapest, izr.
34. Németh Géza, 1878. Szegszárd, ág. h. t. m. ism.
35. Oppenheim Ernő, 1879. Budapest, izr.
36. Rosenthal Oszkár, 1879. Budapest, izr.
37. Salacz József, 1878. Baróth, izr.
38. Schlanger Ervin, 1879. Budapest, izr. ism.
39. Scholtz Tivadar, 1879. Budapest, ág. h.
40. Schöpf Sándor, 1878. Rácz-Keresztúr, ág. h.
41. Schwartz Hugo, 1879. Budapest, izr.
42. Sterk Richard, 1879. Budapest, izr.
43. Tausig Hugo, 1879. Budapest, izr.
44. Weisz Lajos, 1878 Tunyog, izr.
45. Weisz Ödön, 1879. Budapest, ág. h.
46. Wolczynszki Gusztáv, 1879. Pécs, ág. h. t.m.

Évközben kimaradtak:

47. Beniczky Henrik, 1878. Ujpest, r. k.
48. Körmendy Lajos, 1880. Budapest. r. k.
49. Millner László, 1878. Budapest, r. k.
50. Posevitz Samu, 1880. Metzenzéf, ág. h.

Magántanulók:

51. Kilényi Zoltán, 1879. Budapest, ág. h.
52. Ehmann András, 1879. Bécs, r. k.

II. OSZTÁLY.

1. Bartsch Otto, 1875. Budapest, ág. h.
2. Birkner Bruno, 1878. Budapest, ág. h.
3. Böhm Ottó, 1878. Budapest, ág. h. t. m. ö. d.
4. Breitenbach Vilmos, 1877. Drezda, ág. h. ö. d.
5. Conrad Pál, 1878. Budapest, ev. ref.
6. Csalay Béla, 1876. Budapest, r. k.
7. Császár Károly, 1879. Budapest, ev. ref.
8. Donáth Dezső, 1878. Budapest, izr.
9. Dósa Károly, 1878. Budapest, izr.
10. Engel Dezső, 1878. Budapest, izr.
11. Eördögh Béla, 1878. Tisza-Ugh. ág. h.
12. Faludy Lajos, 1878. Budapest, r. k.
13. Ferenczy Tibor, 1877. Budapest, ág. h.
14. Gaál Jenő, 1878. Hütteldorf, ev. ref.
15. Goldberger Leo, 1878. Budapest. izr.
16. Hebelt Ede, 1879. Budapest, ág. h.
17. Hencz Jenő, 1877. Csurgó, ág. h.
18. Horváth Vilmos, 1878. Kövágó-Eörs, ág. h. t. m.
19. Imling Alfons, 1878. Kassa, r. k.
20. Jamniczky Lajos, 1878. Budapest, r. k.
21. Juvelier Géza, 1879. Budapest, izr.
22. Kardevan Károly, 1878. Lőcse, ág. h. t. m.
23. Kende Géza, 1878. Budapest, izr.
24. Kirchknopf Ferencz, 1878. Budapest, ág. h.
25. Kolba Rezső, 1878. Arad, ág. h.
26. Kordina Károly, 1878. Bruck, ág. h.
27. Krempels József, 1878. Budapest, ág. h.
28. Légrády Géza, 1878. Budapest, ág. h.
29. Légrády Otto, 1878. Budapest, ág. h.

30. Lehoczky Pál, 1878. Kiszács, ág. h.
31. Lehr József, 1877. Sár-Szt-Lőrincz, ág. h. t. m.
32. Lendler Sándor, 1877. Makád, izr.
33. Liedemann Vilmos, 1877. Z.-Egerszeg ág. h.
34. Mandel Elemér, 1878. Budapest, izr.
35. Mauthner Elemér, 1878. Budapest, izr.
36. Maurer Lajos, 1878. Budapest, ág. h.
37. Melczer Elemér, 1878. Budapest, ág. h.
38. Németh Sándor, 1877. Budapest, r. k.
39. Pénzes Gáspár, 1876. Budapest, ág. h. t. m.
40. Popella János, 1876. Budapest, ág. h. t. m.
41. Porgesz Jenő, 1877. Szt-István, izr.
42. Pösch Gyula, 1878. Budapest, ág. h.
43. Robinson Gyula, 1877. Kompolt, ág. h.
44. Scholtz Géza, 1878. Budapest, ág. h. t. m.
45. Soltész György, 1876. Budapest, ág. h.
46. Simon Lajos, 1877. Budapest, ág. h.
47. Sréter Andor, 1877. Cseszteve, ág. h.
48. Sugár Ödön, 1878. Budapest, izr.
49. Szathmáry Arisztid, 1878. Budapest, ev. ref.
50. Szelényi Béla, 1877. Jászberény, ág. h. ism.
51. Szenes Ede, 1878. Budapest, r. k.
52. Tolnay Iván, 1878. Budapest, ág. h.
53. Tepliczky Árpád, 1877. Liptó-Ujvár, r. k.
54. Tomcsányi Mór, 1878. Temesvár, ág. h.
55. Weinberger Samu, 1878. Kassa, izr. ism.
56. Wolfner Siegfried, 1878. Bécs, izr.
57. Záborszky Vilmos, 1877. Sopron, ág. h.

Évközben kimaradtak:

58. Alth Valdemár, 1879. Budapest, ág. h.

Magántanulók:

59. Burchard Aladár, 1878. Bécs, ág. h.

III. OSZTÁLY.

1. Adorján Dezső, 1877. Nagy-Károly, izr.
2. Alex Ernő, 1877. Budapest, ág. h. t. m.
3. Bartsch Pál, 1877. Budapest, ág. h.
4. Bazonyi Emil, 1876. Budapest, r. k.
5. Berczeli Harry, 1876. Budapest, ág. h.
6. Brechtl Frigyes, 1877. Salgó-Tarján, ág. h. t. m.
7. Bogner Gyula, 1876. Nagyszombat, ág. h.
8. Conrád Gyula, 1877. Budapest, ev. ref.
9. Derencsay Rezső, 1878. Budapest, ág. h.
10. Décsei Manó, 1878. Budapest, izr.
11. Elischer Vilmos, 1877. Budapest, ág. h.
12. Fleischmann Miksa, 1877. Mélykút, izr.
13. Grossmann Gusztáv, 1877. Budapest, ev. ref.
14. Grundt Károly, 1877, Budapest, ág. h.
15. Grünwald Ármin, 1876, Érsekujvár, izr.
16. Gulácsi Gyula, 1876, Zólyom, ev. ref.
17. Hanus Ferencz, 1875. Budapest, ág. h., ism.
18. Havass István, 1877. Budapest, ág. h.
19. Hertzka Róbert, 1878. Budapest, izr.
20. Kardos András, 1876. Budapest, ág. h. ö. d.
21. Kaufmann Jenő, 1878. Budapest, izr.
22. Klein Hugó, 1877. Budapest, izr.
23. Komjády László, 1878. Budapest, izr.
24. Koós Ödön, 1877. Budapest, ág. h.
25. Kovács Jenő, 1877. Budapest, izr.
26. Krámer Oszkár, 1876. Budapest, izr.
27. Krausz Emil, 1877. Sárbogárd, izr.
28. Lederer István, 1876. Budapest, izr.
29. Lillits Milutin, 1876. Budapest, g. k.
30. Manheimer Olivér, 1878. Kecskemét, r. k.
31. Markó Albert, 1876, Budapest, ág. h.
32. Már Zoltán, 1876. Dános, ev. ref.
33. Mauthner Dezső, 1877. Budapest, izr.
34. Mekler Oszkár, 1877. Budapest, izr.
35. Müller Jenő, 1876. Budapest, izr.
36. Müller Viktor, 1877. Bécs, izr.
37. Nagel Manó, 1877. Budapest, izr.
38. Neuhausz Emil, 1878. Budapest, ág. h.
39. Pálmai Kálmán, 1877. Böny, ág. h. t. m.
40. Parisz Pál, 1877. Budapest, izr.
41. Scholtz Ödön, 1877. Budapest, ág. h.
42. Schmid Ernő, 1877. Budapest, ág. h. t. m.
43. Schöffer Ervin, 1877. Budapest, izr.
44. Schöller Károly, 1877. Sopron, r. k.
45. Schwartz Ernő, 1877. Nagy-Kanizsa, izr.
46. Segesváry Ferencz, 1877. Budapest, ev. ref.
47. Sterk Emil, 1877. Budapest, izr.
48. Stojanovits Péter, 1877. Budapest, g. k.
49. Urbanovich Gusztáv, 1877. Komját, ág. h.
50. Urbányi Gusztáv, 1875. Budapest, ág. h.
51. Urbányi Henrik, 1877. Budapest, ág. h. t. m.
52. Vidor Alfréd, 1876. Budapest, izr.
53. Velsz Károly, 1875. Arad, ág. h.

54. Weichselbaum Emil, 1877. Budapest, izr.
55. Weisz Gyula, 1876. Budapest, izr.
56. Weisz Róbert, 1877. Budapest, izr.

Magántanulók:

57. Daniel Tibor, 1878. Budapest, r. k.
58. Gasparetz Géza, 1876. Budapest, r. k.
59. Goldberger Ödön, 1877. Budapest, izr.

IV. OSZTÁLY.

1. Bálint Ármin, 1875. Budapest. izr.
2. Benyó Vilmos, 1876. Budapest, ág. h.
3. Debreczenyi Miklós, 1876. Sz.-Fehérv., ev. ref.
4. Farkas Lajos, 1876, Sz.-Fehérvár, ev. ref.
5. Fischer Arthur, 1877. Budapest, izr.
6. Fischer Ödön, 1875. Budapest, izr.
7. Fleischer Ármin, 1874. Bécs, ág. h.
8. Gergelyi János, 1876. Hanusfalva, ág. h.
9. Greszler Jenő, 1876. Budapest, ág. h.
10. Häutler Ferencz, 1876. Budapest, izr.
11. Henszelman Béla, 1875. Budapest, ág. h.
12. Jakobei Gyula, 1876. Budapest, ág h. t. m.
13. Izsó Miklós, 1877. Debreczen, ev. ref.
14. Kandó Gyula, 1877. Budapest, ev. r.
15. Kende Lázár, 1876. Ménes, izr.
16. Kont Jakab, 1875. New-York, izr.
17. Krátky Aladár, 1875. Cs.-Tarcsa, ág. h. t. m.
18. Krausz Aladár, 1876. Siófok, izr.
19. Kubinyi Tibor, 1876. Budapest, ág. h.
20. Liedemann Hugó, 1876. Z.-Egerszeg, ág. h.
21. Löbl Simon, 1876. Cservenka, izr.
22. Lochmann Rezső, 1875. Berlin, ág. h. t. m.
23. Madarász Győző, 1876. Budapest, ág. h.
24. Nádosy Gábor, 1877. Budapest, ág. h.
25. Österreicher Hugó, 1876. Budapest, izr.
26. Oszvald Lajos, 1876. Budapest, ág. h. t. m.
27. Schmáhl János, 1876. Budapest, ág. h.
28. Schmid Géza, 1876. Budapest, ág. h t. m.
29. Schorr Jakab, 1874. Feketehegy, ág. h. t. m.
30. Schütz Aladár, 1876. Budapest, izr.
31. Schwarcz József, 1876. Nagyvárad, izr.
32. Skoupil Alfréd, 1875. Budapest, ev. ref.
33. Spitzer József, 1875. Budapest, izr.
34. Stein Sándor, 1875. Falu-Szemes, izr.
35. Steiner Ernő, 1877. Tápió-Bicske, izr.
36. Sztehlo Bertalan, 1876. Felső-Kubin, ág. h.
37. Sztrelko Árpád, 1875. Budapest, ág. h.
38. Thomka László, 1877. Tisza-Inoka, ág. h.
39. Weber Rezső, 1876. Budapest, ág. h. t. m. ö. d.
40. Zimmermann Lajos, 1876. Budapest, ág. h.
41. Zückler Ármin, 1876. Budapest, ág. h.

Évközben kimaradtak:

42. Edvi Illés Ödön, 1877. Tolmács, ág. h.
43. Pallai Tibor, 1876. Pilicze, izr.

Magántanuló:

44. Strasser Ármin, 1876. Árokszállás, izr.

V. OSZTÁLY.

1. Andréka Károly, 1874. T.-Bicske, r. k.
2. Balassa Ödön, 1875. Budapest, ág. h. t. m.
3. Beliczay Endre, 1875. Budapest, ág. h. ö. d.
4. Berger Arnold, 1874. Pobedin, izr.
5. Bolemann Vilmos, 1874. Vihnye, ág. h.
6. Elischer Gyula, 1875. Budapest, ág. h.
7. Fleiszig Miksa Oszkár, 1875. Aszód, izr.
8. Fried Ármin, 1873. Budapest, izr.
9. Fuchs Adolf, 1875. Paczolaj, izr.
10. Gyura Árpád, 1873. Pozsony, ág. h. ism.
11. Haáz Vilmos, 1874. Karczag, izr.
12. Hallósy Tibor, 1875. Arad, r. k.
13. Hatsek Nándor, 1874. Budapest, izr. ism.
14. Holländer Mór, 1875. Budapest, izr.
15. Hollefreund Béla, 1873. Budapest, ág. h.
16. Hollerung Richard, 1876. Bécs, ág. h.
17. Kilián Ernő, 1875. Budapest, r. k.
18. Kohner Jenő, 1876. Budapest, izr.
19. Komlós Arthur, 1876. Baja, izr.
20. Kun Tibor, 1875. Budapest, r. k.
21. Melczer Lajos, 1875. Budapest, ág. h. ö. d.
22. Müller Izidor, 1874. Békés-Csaba, izr.
23. Müller Leo, 1875. Budapest, izr.
24. Neuwirth Zsigmond, 1874. Csacza, izr.
25. Nötel Gyula, 1875. Budapest, ág. h.
26. Ottlyk Tihamér, 1873. Maglód, ág. h.
27. Pillich Ferencz, 1876. Szombathely, ág. h.
28. Rohács Béla, 1874. Budapest, ág. h.
29. Rosenthal Jenő, 1876. Békés-Csaba, izr.
30. Schreyer Jenő, 1875. Budapest, izr.

31. Sipiczky Pál, 1872. Csik-Tarcsa, ág. h.
32. Steiner Arnold, 1874. Szécsény, izr.
33. Szeleczky Iván, 1873. Pozsony, ág. h. ism.
34. Szontagh Emil, 1875. Budapest, ág. h.
35. Sztehlo Aladár, 1875. Budapest, ág. h.
36. Veigelsberg Victor, 1875. Budapest, izr.
37. Wilheim Ernő, 1875. Lengyeltóti, izr.
38. Wladár Győző, 1874. Sámsonháza, ág. h.
39. Zachar Gyula, 1875. Beszterczebánya, ág. h.
40. Zimmermann Ágost, 1875. Moór, ág. h.

Évközben kimaradtak:

41. Hartenstein Imre, 1874. Ádony, izr.
42. Sági Ferencz, 1874. Budapest, ág. h.

VI. OSZTÁLY.

1. Bachát János, 1874. Budapest, ág. h.
2. Balogh József, 1874. Budapest, ev. ref.
3. Barla Titus, 1874. Csurgó, ev. ref.
4. Bathó Lajos, 1874. Komárom, ev. ref.
5. Betnár Róbert, 1872. Budapest, r. k.
6. Brünauer Ignácz, 1874. Aszód, izr.
7. Burchard Pál, 1873. Budapest, ág. h.
8. Büchler Jenő, 1875. Török-Kanizsa, izr.
9. Dallgó Rezső, 1874. Budapest, ág. h. ö. d.
10. Farkas Géza, 1874. Budapest, r. k.
11. Frank Otto, 1873. Rozsnyó, ág. h.
12. Fröhlich János, 1873. Budapest, ág. h. t. m. ö. d.
13. Gally János, 1874. Budapest, ág. h.
14. Goldberger Antal, 1874. Budapest, izr.
15. Grundt József, 1872. Budapest, ág. h.
16. Horn Gyula, 1873. Budapest, ág. h.
17. Horváth Lajos, 1874. Budapest, ág. h.
18. Jónás Géza, 1874. Kisbér, ág. h.
19. Knuth Károly, 1874. Budapest, ág. h.
20. Koós Aurél, 1874. Budapest, ág. h.
21. Krausz Oszkár, 1873. Budapest, izr.
22. Ledig Árpád, 1874. Kun-Madaras, izr.
23. Maier Béla, 1873. Temesvár, ág. h.
24. Mautner Aladár, 1874. Budapest, izr.
25. Nádosy Gergely, 1874. Budapest, ág. h.
26. Neumann Zsigmond, 1872. Pécs, ág. h.
27. Pigler Lipót, 1874. Budapest, ág. h.
28. Pollák Géza, 1874. Budapest, izr.
29. Reusz Andor, 1874. Budapest, ág. h.
30. Schranz János, 1874. Bpest, ág. h. ö. d.
31. Schubert Frigyes, 1874. Budapest, ág. h.
32. Sztehlo Gyula, 1875. Stoósz, ág. h.
33. Sedgyó Rezső, 1873. Budapest. ág. h.
34. Thein Zsigmond, 1874. Bécs, izr.
35. Tolnay Pál, 1875. Budapest, ág. h.
36. Vigyázó Elemér, 1873. Paks, r. k.
37. Winter Lajos Károly, 1873. Jassy, ág. h.
38. Wittchen Lajos, 1874. Budapest, ág. h.
39. Zimmermann Károly, 1874. Bpest, ág. h.

VII. OSZTÁLY.

1. Baumgarten Nándor, 1873. Budapest, izr.
2. Beck Károly, 1874. Keszthely, izr.
3. Benedikt Ottó, 1873. Bécs, izr.
4. Brüll Oszkár, 1872. Budapest, izr.
5. Császár Elemér, 1874. Budapest, ev. ref.
6. Eisler Miksa, 1873. Budapest, izr.
7. Faludy Géza, 1873. Budapest, r. k.
8. Falvay Sándor, 1873. Budapest, ág. h. t. m.
9. Fejér László, 1874. Nagy-Károly, izr.
10. Grundmann Frigyes, 1874. Eszék, ág. h.
11. Grundmann Richard, 1873. Eszék, ág. h.
12. Hirsch Miksa, 1873 Budapest, izr.
13. Kohner Alfréd, 1873. Budapest, izr.
14. Latzkó Manó, 1873. Budapest, izr.
15. Lovrich Gyula, 1873. Budapest, r. k.
16. Mauritz Gyula, 1873. Budapest, ág. h. ö. d.
17. Mihelics Márton, 1873. Uj-Verbász, r. k.
18. Mokry Imre, 1873. Temesvár, ág. h.
19. Oesterreicher Rezső, 1873. Budapest, izr.
20. Rajnai Béla, 1873. Budapest, ág. h. ö. d.
21. Róth Gyula, 1873. Nagyvárad, izr.
22. Szedenics Ödön, 1872. Budapest, ág. h.
23. Szelényi Árpád, 1872. Szepes-Béla, ág. h. t. m.
24. Szelényi Zoltán, 1873. Budapest, ág. h.
25. Vargha Gyula, 1873. Budapest, ev. ref.
26. Wagner Ödön, 1874. Budapest, ág. h.
27. Weinberger Viktor, 1873 Báj, izr.

Évközben kimaradtak:

28. Gutman Izidor, 1872 Nyiregyháza, izr.
29. Rechnitz Ottó, 1873. Bécs, izr.

Magántanuló:

30. Dániel Elemér, 1874. Budapest, r. k.

VIII. OSZTÁLY.

1. Bexheft Ármin, 1873. Budapest, ág. h. ö. d.
2. Burchard Rudolf, 1870. Budapest, ág. h.
3. Büchler Ernő, 1872. Budapest, izr.
4. Dér István, 1869. Apostag, ág. h. ö. d.
5. Deutsch Ernő, 1872. Budapest, izr.
6. Egger Géza, 1872. Budapest, izr.
7. Engel Aurél, 1874. Budapest, izr.
8. Eördögh Ferencz, 1870. Kakat, ág. h.
9. Epperlein Oszkár, 1872. Budapest, ág. h.
10. Fekete Pál, 1872. Karád, Somogym., ág. h.
11. Fröhlich Rób., 1872. Alsok, ev ref. t m. ö. d.
12. Glatz Oszkár, 1872. Budapest, ág. h.
13. Hanzély János, 1872. Budapest, ág. h.
14. Hasenfeld Oszkár, 1872. Budapest, izr.
15. Herzfelder Ödön, 1873. Budapest, izr.
16. Hirsch Ödön, 1872. Budapest, izr.
17. Edvi Illés István, 1872. Tolmács, ág. h.
18. Inselt Jenő, 1873. Kaposvár, izr.
19. Juhos Gyula, 1872. Bécs ág. h.
20. Koós Jenő, 1872. Budapest, ág. h.
21. Kreutzer Károly, 1872. Budapest, ág. h.
22. Latzkó Károly, 1872. Budapest, izr.
23. Oravecz Pál, 1870. Budapest, ág. h. ö. d.
24. Paulovits Viktor, 1872. Budapest, ág. h.
25. Péchy Gáspár, 1871. Alsó-Kázsmark, ág h.
26. Pick Ernő, 1871. Kis-Czell, izr.
27. Redlich Arthur, 1872. Temesvár, izr.
28. Reusz Frigyes, 1873. Budapest, ág. h.
29. Révai Bódog, 1872. Budapest, izr.
30. Rexa Dezső, 1872. Budapest, ág. h.
31. Schranz Béla, 1872. Lőcse, ág. h. t. m.
32. Stephani Ervin, 1872. Budapest, ág. h.
33. Tornya Károly, 1872. Budapest, ev. ref.
34. Trebitsch Gyula, 1872. Zsámbék, izr.
35. Weitzenfeld Henrik, 1872. Budapest, izr.

Évközben kimaradt:

36. Jelenik Béla, 1872. Budapest, ág. h.

Magántanulók:

37. Deutsch Leo, 1871. Budapest, izr.
38. Tolnay Lajos, 1872. Budapest, ág. h.

TANSZEREK.

I. KÖNYVTÁR.

Az 1889/90-iki tanévben a könyvtár következőképen szaporodott:

A) Vétel útján

megszereztettek:

1. Folyóiratok:

a) *Budapesti Szemle*, szerk. Gyulai Pál.
b) *Századok*, szerk. Szilágyi Sándor.
c) *Magyar Nyelvőr*, szerk. Szarvas Gábor.
d) *Evang. Egyház és Iskola*, szerk. Trsztyénszky Ferencz.
e) *Protest. Egyházi és Iskolai Lap*, szerk. Szőcs Farkas.
f) *Egyetemes Philologiai Közlöny*, szerk. dr. Heinrich Gusztáv, dr. Thewrewk Emil és dr. Némethy Géza.
g) *Magyar philos. Szemle*, szerk. dr. Bokor József.
h) *Neue Jahrbücher für Philol. und Paedagogik*, szerk. dr. Fleckeisen A. és Marius H., Lipcse, Teubner.
i) *Zeitschrift für die österr. Gymnasien*, szerk. Hartel W., Schenkl R., Bécs, Gerold.
k) *Zeitschrift für das Gymnasialwesen*, szerk. Kern H. és Müller H. J. Berlin, Weidmann.
l) *Zeitschrift für den mathem. u. naturwissensch. Unterricht* szerk. Hoffmann S. C. V., Lipcse, Teubner.
m) *Literar. Centralblatt*, szerk. dr. Zarncke Fr. Lipcse, Avenarius.
n) *Philosophische Monatshefte*, szerk. dr. Natorp P. Lipcse. Koschny.
o) *Repertorium für Experimental-Physik*, szerk. Carl Ph., München, Oldenbourg.
p) *Revue des deux Mondes*, Paris.
q) *Berliner philologische Wochenschrift*, szerk. Belger Chr., Seyffert O. és Thiemann R. Berlin, Calvary.

r) *Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik*, szerk. Umlauft Fr. Bécs, Hartleben.

2. Tudományos müvek:

1. *Arany János* hátrahagyott iratai és levelezése, III—IV. k. Budapest, Ráth Mór, 1890.
2. *Müller Iván* dr., Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft in systematischer Darstellung. XIV. Halbband. Nördlingen, Beck 1890.
3. *Wildermann Max* dr., Jahrbuch der Naturwissenschaften 1889/90. Freiburg im Breisgan, Herder, 1890.
4. *Allgemeine Weltgeschichte*, von Th. Flathe, G. F. Herzberg. F. Justi, J. v. Pflugk-Hartung, W. Philippson. IX. Band. Neuere Zeit. Berlin, Grote, 1889.
5. *Roscher W. H.*, Ausfürliches Lexicon der griech. und römischen Mythologie. 15—17. Lief. Leipzig, Teubner, 1890.
6. *Magyar nyelvtörténeti szótár*, a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A m. t. Akademia megbízásából szerk. *Szarvas Gábor* és *Simonyi Zsigmond*. I. k. 8—10. f. II. k. 11—13. füzet. Budapest, Hornyánszky 1889/90.
7. *Wundt, Wilhelm*, Philosophische Studien. V. Band. 3. 4. H. VI. Bd. 1. H. Leipzig, Engelmann, 1889/90.
8. *Az osztrák-magyar Monarchia irásban és képben*, kiadja a magy. kir. államnyomda. Budapest, Révai testvérek bizománya. 86—107 f. Budapest, 1889/90.
9. *Encyclopaedie der Naturwissenschaften*. Erste Abth. Lief. 61—63. Zweite Abth. Lief. 54. 56. Dritte Abth. Lief. 2—4. Breslau, Trewendt, 1889/90.
10. *Unser Wissen von der Erde*. Allgemeine und specielle Erdkunde. Herausgegeben unter Mitwirkung hervorragender Fachmänner v. Alfred Kirchhof. Lief. 116—131. Prag, Tempsky. 1889/90.
11. *Brugmann*, Karl, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogerm. Sprachen. II. Bd. 1. Hälfte. Strassburg, Trübner, 1889.
12. *Simonyi Zsigmond*, A magyar nyelv. I. II. k. Budapest, Révai testvérek, 1889.
13. *Grünwald Béla*, Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István. Budapest, Franklin-társulat, 1890.
14. *Eucken Rudolf*, Die Lebensanschauungen der grossen Denker. Leipzig, Veit u. Comp., 1890.
15. Magyarország megyéinek kézi atlasza, tervezte Gönczy Pál, rajzolta Kogutovitz Manó. XI. XII. f. Budapest, Posner, 1889/90.

16. *Hunfalvy Pál*, A görög nyelv ügye Magyarországon. Budapest, Hornyánszky, 1890.
17. *Sittl, dr. Karl*, Geschichte der griechischen Literatur bis auf Alexander den Grossen. Dritter Theil. München, Ackerman 1887.
18. *Acsay Ferencz*, A prózai műfajok elmélete. Budapest, Kókai, 1889.
19. *Allgemeine Naturkunde*. Pflanzenleben von Prof. Dr. A. Kerner von Marilaun. Lief. 118—124. (Pflanzenleben 1—7). Leipzig u. Wien 1890. Bibliogr. Institut.
20. *Wundt, Wilhelm*, System der Philosophie. Leipzig, Engelmann 1889.
21. *Paulhan*, Fr. L'activité mentale et les éléments de l'esprit, Felix Alcan, Paris, 1889.
22. *Barthélemy St. Hilaire*, La philosophie dans ses rapports avec les sciences et la religion. Paris, F. Alcan, 1889.
23. *Hübner Otto*, Geographisch-statistische Tabellen aller Länder der Erde. Jahrg. 1889. Herausg. v. Fr. v. Juraschek. Frankfurt a/M. Römel.
24. *Helmár Ágost*, A magyar birodalom 888-tól 1849-ig. Pozsony, Stampfel Károly.
25. *Gönczy Pál* és *Berghaus Armin*, A magyar korona országai fali abrosza. Kiadja Justhus Perthes, Gothában. Ötödik kiadás. (Két példány.)

B) Ajándék útján.

1. A m. t. Akademiától:

1. *Ballagi Aladár*, Colbert II. rész. Budapest, Akademia, 1887. 1890.
2. *Kolozsvári Sándor* dr. és *Óvári Kelemen* dr. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye. II. k. I. fele Budapesten, Akademia, 1890.
3. Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. A m. t. Akademia tört. bizottsága megbízásából szerkesztette dr. Fraknói Vilmos és dr. Károlyi Árpád. 10. k. Budapest 1890. Akademia.
4. *Csánki Dezső* dr., Hunyadiak kora Magyarországon. VI. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. k. Budapest, Akademia, 1890.
5. *Óvári Lipót*, A magyar tud. Akademia történelmi bizottságának oklevél másolatai I. füzet. Budapest, Akademia, 1890.
6. *Ábel Jenő*, Magyarországi tanulók külföldön. Összeállitotta Mokos Gyula. Kiadja a m. t. Akademia történelmi bizottsága. Budapest 1890.

7. *Demkó Kálmán*, A felső-magyarországi városok életéről a XV—XVII. században. Budapest 1890. Akademia.
8. *Archivum Rákóczianum*. II. Rákóczi Ferencz levéltára, kiadja a m. t. Akademia történelmi bizottsága. I. oszt., szerk. Thaly Kálmán X. k. Budapest, 1889. Akademia.
9. *Erdélyi országgyűlési emlékek*. A m. t. Akadémia tört. bizottsága megbízásából szerk. Szilágyi Sándor. 14. kötet. Budapest, 1889, Akademia.
10. *Monumenta Hungariae historica*. Magyar történelmi emlékek. Kiadja a m. t. Akademia tört. bizottsága. Második osztály: Irók. 30. k. II. pótfüzet. Budapest 1889. Akademia.
11. *Simonyi Zsigmond*, A magyar határozók. I. k. második fele. Budapest Akademia, 1890.
12. *Magyar tud. akademiai Almanach* polgári és csillagászati naptárral. MDCCCXC-re. Budapest, 1890. Akademia.
13. Mathematikai és természettud. Értesítő. Szerk. König Gyula. VII. k. 4—9 f. VIII. k. 1—5 f. Budapest 1889/90.
14. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből. Szerk. Gyulai Pál. XIV. k. 12. sz. XV. k. 1—4. sz. Budapest 1889/90.
15. Értekezések a társadalmi tudományok köréből. Szerk. Pesty Frigyes, Pauer Imre. X. k. 4—10. sz. Budapest 1889/90.
16. Értekezések a történelmi tudományok köréből. Szerk. Pesty Frigyes, Pauer Imre. XIV. k. 5—9. sz. Budapest 1889/90.
17 Értekezések a bölcseleti tudományok köréből. Szerk. Pauer Imre III. k. 2. sz. Budapest 1889.
18. Értekezések a természettudományok köréből. Szerk. Szabó József. XIX. k. 1—10. Budapest 1889/90.
19. Nyelvtudományi közlemények. Szerk. Budenz József. XXII. k. 3—6. f. Budapest 1889/90.
20. A magyar tud. Akademia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. V. k. 9. 10. sz. VI. k. 1—7. sz. Budapest, 1889/90.
21. Értekezések a mathem. tudományok köréből, szerk. Szabó József. XIV. k. 2. 3. sz. Budapest 1889.
22. A magyar tud. Akademi Értesítője, szerk. a Főtitkár. XXIII. évfolyam. Budapest, 1889. — Akademiai Értesítő, szerk. Szily Kálmán 1. k. 1—5. f. Budapest 1890.

2. T. Czigány Károly úrtól:

1. *Czigány Károly*. Lélek Naplója. Tárcza és irányczikkek. I. II. k. Veszprém, 1886. Petőfi-könyvnyomda.

II. TERMÉSZETRAJZI GYÜJTEMÉNYEK.

Ajándékok: Farkas Géza VI-ik osztálybeli tanulótól: 1 drb forrasztó cső, 25 drbból álló ásványgyüjtemény, 5 drb kagyló kövület. Winter Lajos VI. osztálybeli tanulótól: 2 drb homoki vipera, Kun Tibor V-ik osztálybeli tanulótól 1 drb foltos salamandra, Elischer Gyula V-ik osztálybeli tanulótól 250 darab lepke, összesen 284 darab.

Vétel útján beszereztetett: 6 drb kitömött madár (Strix bubo, Ciconia nigra, Turdus iliacus, Hirundo rustica, Alauda cristata és egy kolibri), 1 drb. Lutrea vulgaris, 1 drb Testudo græca, 1 drb Mus decumanus csontváza, összesen 9 drb.

EGYLETEK.

I. *Az Arany János-kör.* A lefolyt iskolai évben Góbi Imre tanár vezetése alatt működött. A kör tisztviselői voltak: első titkár Fekete Pál, második titkár Weitzenfeld Henrik, harmadik titkár Hanzély János, pénztárnok Burchard Rudolf, főkönyvtárnok Koós Jenő, mindnyájan VIII. oszt. tanulók.

A kör összesen 20 ülést tartott, megünnepelte márczius 15-ikét s Arany-ünnepet tartott április 19-én. E két ünnepély programmja előlegesen, külön-külön tartott pályázat, illetőleg szavalati verseny eredménye alapján állíttatott össze. Még pedig a márczius 15-re kitűzött pályázaton Fekete Pál ódája lőn a nyertes; a szavalati versenyben győztek: Weitzenfeld Henrik két ízben és Schranz János. Az ápr. 19-i ünnepélyre kitűzött pályázaton nyertes munkák szerzői: Weitzenfeld Henrik, Fekete Pál, Herzfelder Ödön; nyertes szavalók: Weitzenfeld Henrik, Herzfelder Ödön és Baumgarten Nándor. A juniusi határidőre kitűzött pályázatnak, melynek a kör által adatni szokott három jutalmát méltós. Burchard Konrád úr egy negyedik jutalommal sziveskedett szaporítani, eredménye a zárünnepélyen fog kihirdettetni.

A kör ülésein felolvasásra került munkák száma 25, a birálatoké ugyanannyi; a szavalatok száma 73.

A könyvtár 48 kötettel s 44 füzettel szaporodott; van tehát benne összesen 714 kötet s 44 füzet.

A kör vagyoni állapotát a következő számadatok tüntetik fel. Kamatozó alaptőkéje 300 frt, ez idei bevétele 181 frt 95 kr., kiadása 136 frt 27 kr., pénztári maradvány 45 frt 68 kr.

II. *A főgymnasium segélyző egyesülete.* Az iskolai év elején volt az egyesület vagyona 4031 frt 28½ kr. A lefolyt iskolai évben következők voltak a *bevételek:* tagsági díjak 268 frt 14 kr., kamatok 205 frt 54 kr. kegyes adományok, nevezetesen: a pesti első hazai takarékpénztár 100 frt, a Foncière pesti biztosító intézet 50 frt, különfélék 5 frt 10½ kr. Az összes bevétel volt 628 frt 78½ kr.

Az egyesület *kiadásai:* beiratási díjak és tandíjak 87 frt, vizsgadíjak és bizonyítványokért 56 frt, ösztöndíjra 50 frt, a könyvkereskedő számlája 131 frt 60 kr., a könyvkötő számlája 14 frt, író- és rajzeszközök 64 frt 72 kr., különfélék 4 frt 50 kr.; összesen 407 frt 82 kr.

Az egyesület vagyona tehát a lefolyt iskolai évben 220 frt 96½ krral gyarapodott.

III. *A főgymnasiumi dal- és zeneegyesület.* Főgymnasiumunk ezen egyesülete a lefolyt iskolai évben 119 tagot számlált; vagyona 704 frt 95 krra szaporodott. 1890 február 21-én nyilvános hangversenyt rendezett, melyen szivességből Ábrányiné-Wein Mariska úrnő, a kir. operaház énekesnője, továbbá Nagy Ibolyka úrnő, a nemzeti szinház tagja, s Takács Lajos úr, operaénekes, működtek közre. A hangverseny tiszta jövedelme 564 frt 30 krt tett, mely összegből a dal- és zeneegyesület 400 frtot a tanári árvapénztár javára adományozott, a hátralevő összeget pedig saját czéljaira fordította Felülfizetések a hangverseny alkalmával a következő hölgyektől s uraktól folytak be: Brüll Mária 1 frt, Csányi Ágoston 4 frt, Kohner Ágoston 4 frt 70 kr., Kohner Henrik 4 frt 70 kr., Kohner Károly 4 frt 70 kr., Sváb Sándor 2 frt 70 kr., N. N. 1 frt 70 kr., Beck Marcell 1 frt 70 kr., Basch Róza 2 frt, Büchler Sándor 7 frt 50 kr., Schreyer Jenő 1 frt 50 kr., Stein Katalin 2 frt 70 kr., Burchard Rudolf 1 frt, Dr. Dezső 50 kr., Enyedi Lukács 2 frt, Révai Leo 1 frt 70 kr., Révai Ödön 2 frt, Dr. Reich 1 frt, Özv. Zimmermann Károlyné 1 frt, Knuth Károly 2 frt, Horváth S. 50 kr., Cebrián Mária 6 frt, Osztroluczky G. 4 frt, Révay Gizella bárónő 3 frt, Koller Gyula 2 frt, Fekete Lajos 6 frt, Fuchs Rudolf 6 frt, Vay Miklós báró 5 frt, Török Béla 1 frt, Burchard Konrád 2 frt, Dürringer Henrik 2 frt, Schulek Vilmos 2 frt, Gfrérer Miklós 2 frt, Rexa Pál 2 frt, Heckler K. 1 frt, Jeszenszky D. 1 frt, Plösz 1 frt, Dr. Krick Á. 1 frt, Pappszász K. 2 frt 2 kr., Stein R. 3 frt 40 kr., Kohn János 2 frt, Jármai G. 2 frt, Dr. Králik Lajos 7 frt, Hirsch Mihály 1 frt, Stern Miklós 2 frt, Schwarcz M. 5 frt, Karsai Vilmos 1 frt, Dr. Fischl Béla 5 frt, Moskovitz Géza 3 frt, Egger 7 frt, Krausz Izidor 3 frt, Neuschloss M. 5 frt, Sacelláry M. 4 frt, Stern L. 2 frt, Maurer Rezső 1 frt, Baar János 1 frt, Tolnay Lajos 7 frt, Juhos 11 frt, Ferenczy Károly 3 frt, Piufsich J. 1 frt, Probstner Arthur 1 frt, Bukovinszky Arthur 5 frt, Schwarcz Gyula 4 frt, Györgyey Illés 3 frt, Baumgarten Nándor 3 frt, X. Y. 1 frt 70 kr.,

X. Y. 1 frt, Herzfelder Ödön 1 frt, Kende Tódor 1 frt. — Ezeken kívül Chmel zongora-kereskedő úr a zongorát, továbbá Stephani Lajos úr a világító-gázt ingyen engedte át s Gregersen Guldbrandt úr pedig saját költségére állította fel a pódiumot. Fogadják eme nemes emberbarátok ezen a helyen is őszinte köszönetünket.

IV. *Ifjúsági könyvtár.* Az ifjúsági könyvtár áll 567 kötetből; könyvet kivett 1330 tanuló. — Az elrongyolódott s hiányossá lett könyveknek újakkal való kicserélésére a nt. presbyterium ez évben 50 frtot engedélyezett.

Kimutatás az 1889/90-diki iskolai év végén tartott érettségi vizsgálatról.

A szóbeli vizsgálat ideje	Rendes tanuló jelentkezett	Magántanuló jelentkezett	Írásbelihez nem bocsáttatott	Írásbeli vizsgát tett	Szóbeli vizsgához bocsáttatott	Érettnek ítéltetett: jelesen	Érettnek ítéltetett: jól	Érettnek ítéltetett: egyszerűen	Megbukott	Theol.	Jogi	Orvosi	Bölcs szeti	Technikai	Hivatalnoki	Kereskedői	Gazdászati	Katonai
										pá lyát választott								
Junius 2. 3. 4. 5.	35	—	4	31	31	7	9	9	6	2	8	4	1	5	4	2	3	2
										31								

Figyelmeztetés.

Az 1890/91-diki iskolai évre a beiratások az I. a. és b. osztályokba Augusztus 30-dikán *protestáns*, 31-dikén *más vallásuak* számára fognak történni. Minden ujonnan jövő tanuló beiratáskor a *keresztelő levelet*, illetőleg születési okmányt, valamint *himlőoltási bizonyitványt* köteles felmutatni (a 12 éven felüliek a második oltásról is).

A javitó vizsgálatok september 1-én fognak megtartatni.

ORSZÁGOS PEDAGÓGIAI KÖNYVTÁR ÉS MÚZEUM